DE BRIEFWISSELING VAN
ANTHONIE HEINSIUS
1702

A.J. VEENENDAAL

PROMOTOR:
PROF. DR. J. J. POLLHEKKI

DE BRIEFWISSELING VAN ANTHONIE HEINSIUS 1702—1720

DEEL I

19 MAART — 31 DECEMBER 1702

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN OP GEZAG VAN
DE RECTOR MAGNIFICUS PROF. DR. A. J. H. VENDORIK VOLGENS
BESLUIT VAN HET COLLEGE VAN DECANEN IN HET OPENBAAR TE
VERDEDIGEN OP 10 SEPTEMBER 1976 DES NAMIDDAGS TE 16.00 UUR

DOOR

AUGUSTUS JOHANNES VEENENDAAL
geboren te Heemstede

'S-GRAVENHAGE
1976

A. J. Veenendaal, geboren in 1940, studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij in 1966 het doctoraal examen aflegde. Sinds die tijd is hij verbonden aan het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis te 's-Gravenhage, waar hij belast is met het uitgeven van de briefwisseling van de raadpensionaris Anthonie Heinsius.

Dit werk wordt tevens uitgegeven als deel 158 in de Grote Serie der Rijks Geschiedkundige Publicatien.

*Aan Jannie
Aan mijn vader*

INLEIDING

Het lijkt nauwelijks nodig hier uit te weiden over het belang van het in druk uitgeven van de briefwisseling van Anthonie Heinsius, Holland's raadpensionaris van 1689 tot 1720. Reeds vele historici van naam die zich bezig gehouden hebben met het tijdvak van de stadhouder-koning Willem III en de Spaanse successieoorlog, hebben op het grote belang van het archief van Heinsius gewezen. Ik volsta met het noemen van enkele namen als Von Noorden¹, Braure², Geikie en Montgomery³, Rogier⁴ en Stork-Penning⁵; steeds weer is uit hun werk gebleken dat het Heinsius-archief onmisbaar is voor iedereen die zich in deze periode van de Europese geschiedenis verdiept. Geyl, in zijn „Nederlands staatkunde in de Spaanse successieoorlog”⁶, wijst met nadruk op het ontbreken van bronnenpublicaties van Nederlandse kant voor het tijdvak van die oorlog, waardoor het beeld van dit tijdperk in vele gevallen scheef is getrokken. Hij noemt het Heinsius-archief als een van de belangrijkste bronnen van Nederlandse kant. Ook Veenendaal sr. wijst in zijn dissertatie⁷ op het belang van het uitgeven van de briefwisseling van Heinsius. Sinds deze uitspraken is tot nu toe alleen Van 't Hoff's uitgave van de Heinsius-Marlborough correspondentie⁸ verschenen; de rest van het archief ligt echter nog altijd braak.

De Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis had reeds in 1904 in haar *Overzicht*⁹ de wenselijkheid betoogd van het uitgeven van de correspondentie van de raadpensionaris als vervolg op de uitgave van Van der Heim¹⁰ over de periode 1689-1697, maar het duurde toch nog ruim zestig jaar voordat het plan tot uitgave geconcretiseerd kon worden, ondanks een herhaalde aanbeveling in de *Drie Rapporten*¹¹.

Toen de Rijkscommissie tenslotte mij in 1967 de opdracht verleende de briefwisseling van Heinsius uit te geven, is zij op een aantal punten van het in het *Overzicht* genoemde plan afgeweken. Allereerst wat betreft de aanvangsdatum. Het leek de Commissie beter te beginnen met de dood van Willem III (19 maart 1702), in plaats van met het jaar 1697. Het tijdvak van Willem III toch is over het algemeen, ook van Nederlandse kant, uitgebreid bestudeerd. Veel archiefmateriaal uit deze periode is reeds in druk verschenen, zoals Willem's briefwisseling met Heinsius, door Kramer in de *Archives*¹² uitgegeven, terwijl Japikse in zijn *Willem III en Portland*¹³ nog brieven van en aan vele andere correspondenten uit die tijd opneemt. Over de periode na 1702 bestaan er echter vrijwel geen bronnenuitgaven slechts het oude, zeer beperkte werk van Vreede¹⁴, die alleen een aantal brieven van Heinsius, Marlborough en Jacob Hop uit de jaren 1706 en 1707 publiceerde; verder de reeds genoemde uitgave van Japikse die o.a. de briefwisseling van Portland en Heinsius afdrukt; de *Weensche Gezantschapsberichten* van Von Antal en De Pater¹⁵ die een aantal brieven aan Heinsius opnemen en tenslotte de hiervoor reeds genoemde Heinsius-Marlborough correspondentie, uitge-

-
1. C. von Noorden, *Europäische Geschichte im 18ten Jahrhundert*, vooral I, p. viii.
 2. M. Braure, *Les documents neerlandais relatifs à l'occupation de la Flandre Wallonne*, vooral p. 19.
 3. R. Geikie and Is. A. Montgomery, *The Dutch barrier*.
 4. L.J. Rogier, „De ware vrijheid als oligarchie, 1672-1747”. *AGN*, VII, p. 461, ook verschenen in *Terugblik en Uitzicht*, I, p. 125 vlg, onder de titel „De eeuw van de ware vrijheid”. De opmerking over het Heinsius archief op p. 525.
 5. J.G. Stork Penning, *Het Grote Werk*, vooral p. xxi.
 6. P. Geyl, „Nederlands Staatkunde”. *Kernproblemen*, p. 188 en 191.
 7. A.J. Veenendaal, *Het Engels-Nederlands Condominium*, vooral p. 293 en stelling 12.
 8. B. van 't Hoff, ed., *The Correspondence of John Churchill and Anthonie Heinsius*.
 9. *Overzicht van de door Bronnenpublicaties aan te vullen leemten der Nederlandsche Geschiedenis*, p. 75 en 76.
 10. H.J. van der Heim, *Het archief van den raadpensionaris Anthonie Heinsius*.
 11. *Drie rapporten over de uitgave van bronnen voor de Nederlandse geschiedenis*, p. 23.
 12. F.J.L. Kramer ed., *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, 3e série.
 13. N. Japikse ed., *Correspondentie van Willem III en van H.W. Bentinck Portland*.
 14. G.G. Vreede, *Correspondance diplomatique et militaire*.
 15. G. von Antal en J.C.H. de Pater, *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 tot 1720*.

geven door Van 't Hoff. Verder vindt men dan nog hier en daar verspreid een enkele brief afgedrukt, meestal als bijlage in een studie. Een uitgave van de briefwisseling van Heinsius, aanvangende met de dood van Willem III, kan dus een grote leerme in de Nederlandse geschiedschrijving vullen.

De tweede wijziging van het oorspronkelijke plan betreft de volledigheid: geen selectie van enkele belangrijke stukken, maar een uitgave van alle brieven van of aan Heinsius, niet alleen uit zijn eigen archief, maar ook uit andere bronnen. De consequentie hiervan is dat dit een uitgave van grote omvang zal moeten worden: het gaat om ± 20.000 brieven uit de 18 jaar die deze uitgave zal beslaan, terwijl in dit eerste deel pas 1270 nummers een plaats hebben gevonden.

Hoewel Anthonie Heinsius eenendertig jaar het ambt van raadpensionaris van Holland heeft vervuld en in zijn tijd een van de invloedrijkste staatslieden van Europa was, ontbreekt een uitvoerige biografie van deze grote raadpensionaris nog steeds. Alleen Bussemaker in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*¹ en De Fouw in zijn bundel *Onbekende Raadpensionarissen*² – veelzeggende titel – hebben zich aan een levensbeschrijving gewaagd. Ook Van 't Hoff geeft in de inleiding van zijn Inventaris van het Heinsius-archief³ een korte biografie, evenals A.J. van der Heim in zijn dissertatie⁴ en H.J. van der Heim in zijn reeds genoemde uitgave van de briefwisseling van de raadpensionaris.

Voor een goed begrip van de persoon van Anthonie Heinsius moge hier een kort overzicht van zijn leven volgen⁵. Hij werd op 22 november 1641 te Delft geboren als oudste zoon van Adriaan Heinsius Anthonisz. en Maria Dedel Bruynsdr. De familie Heinsius of Heins was afkomstig uit Burburg of Broekburg (Bourbourg) in het tegenwoordige Frans-Vlaanderen; een Louis Heins, mogelijk vroeger baljuw van Broekburg, vestigde zich, naar alle waarschijnlijkheid om het geloof, op het einde van de zestiende eeuw in Delft.⁶ Diens zoon Anthonie († 1651), de grootvader van de latere raadpensionaris, moet al een vrij aanzienlijk man geweest zijn. Hij bezat een suikerbakkerij, een suikerraffinaderij dus⁷, aan de Molenstraat en de Voorstraat in Delft, met een groot pakhuis en een groot woonhuis. Het huis telde vijf haardsteden, wat in die omgeving vrij veel was.⁸ Bij de ontploffing van het kruutmagazijn in 1654 werden deze huizen zodanig beschadigd dat ze onbewoonbaar waren geworden:⁹ de schade werd getaxeerd op 2000 gulden.¹⁰ Anthonie sr. was de eerste van het geslacht Heinsius die in de stedelijke magistratuur werd opgenomen: in 1621 werd hij tot veertigraad gekozen en hij bekleedde in 1633 en opnieuw van 1645 tot 1647 de functie van buitenhavenmeester¹¹, een vrij ondergeschikte post. Hij trouwde voor de eerste maal met Erckge van Bleiswijck, uit een bekende Delftse familie, en na haar dood voor de tweede maal met Catharina Willemsdr. de Lange († 1652), afkomstig uit Rotterdam; deze Catharina werd in 1645 regentes van het oude mannen- en vrouwenhuis¹². Een van de zonen uit

1. *NNBIV*, I, k. 1058 vlg.

2. A. de Fouw jr., *Onbekende Raadpensionarissen*, p. 137-164.

3. B. van 't Hoff, *Het archief van Anthonie Heinsius*.

4. A.J. van der Heim, *De Antonio Heinsio, consiliario*.

5. Voor een aantal van de hier genoemde genealogische gegevens ben ik dank verschuldigd aan de heer H.P. Folting, die in het *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* bijzonderheden over de Hollandse raadpensionarissen publiceert. De eerste twee delen (tot en met Jacob Cats) verschenen in de Jaarboeken 1973 en 1974, het gedeelte over Heinsius zal in het Jaarboek 1975 opgenomen worden. Zie verder over de familie Heinsius: Van der Lely, „Kwartierstaten van Delftsche vroedschappen”, medegedeeld door Bouricius. *Nederlandsche Leeuw*, XXXII (1914), k. 293 en XXXIII (1915), k. 76. Het artikel bevat echter vele onjuistheden.

6. Over de afkomst van de familie: Veenendaal sr., „Raadpensionaris Heinsius in correspondentie met zijn Vlaamse bloedverwanten”. *BMHG*, 66, p. 85 vlg.

7. Reesse, *Suikerhandel*, p. 104.

8. Register Haardstedengeld 1638, G.A. Delft, 1e afd., 589 II, f. 17 v.

9. G.A. Delft, 1e afd., 506.

10. G.A. Delft, 1e afd., 508.

11. Boitet, *Beschryvingh der stad Delft*, p. 142 en 144.

12. Boitet, p. 487.

het eerste huwelijk, Adriaan (1615 1679), de vader dus van de raadpensionaris, zou het verder brengen op de maatschappelijke ladder. Deze Adriaan was net als zijn vader suikerbakker¹ en zal het vak van hem geleerd hebben, maar al voor 1641 had hij zich zelfstandig gevestigd. Voor een suikerbakkerij of suikerraffinaderij was een groot bedrijfsgebouw en een groot kapitaal vereist. Het fabricageproces nam enige maanden in beslag en daarom waren er grote voorraden nodig, zowel van het in bewerking zijnde produkt, als van grondstoffen en brandstoffen.² Bij zijn huwelijk op 20 januari 1641 met Maria Dedel (1614 1692) eveneens uit een Delftse regentenfamilie, woonde hij aan het Oude Delft, de deftigste gracht van Delft, waar hij ook zijn beroep uitoefende. Zijn huis vormde oorspronkelijk een onderdeel van de brouwerij „De Roode Paert” die in 1629 werd opgeheven. Daarna werd het grote terrein, dat doorliep tot aan de Koornmarkt, verkaveld en een gedeelte werd verkocht aan Hendrik Lintlage, die in het pand een suikerbakkerij vestigde. Dit bedrijf moet al voor 1641 door Adriaan Heinsius zijn overgenomen,³ met 3000 gulden hypotheek. Het was een groot pand op goede stand, met ruime bedrijfsruimten aan de achterkant. In dit huis moet Anthonie, de oudste zoon van het echtpaar Heinsius-Dedel, op 22 november 1641 geboren zijn. Na de dood van Adriaan in 1679, bleef zijn weduwe er nog enige jaren wonen, tot zij het huis in 1682 verkocht aan de timmerman Robert Oudenhorn.⁴ Het huis is daarna in twee woningen gesplitst, nu de nrs. Oude Delft 50 en 52, en bestaat nog altijd. Nummer 52 is in 1969/1970 gerestaureerd en herbergt nu een studentensociëteit.⁵ Behalve dit kapitale huis bezat Adriaan ook nog een buitentuin met een tuinhuisje aan de Buitenwatersloot, dus buiten de poort, wanneer hij deze tuin heeft verkregen is niet te achterhalen, maar in ieder geval bezat hij hem al vóór 1654.⁶ Deze tuin werd door Adriaan's weduwe in 1685 voor 500 gulden van de hand gedaan.⁷ Het beeld dat we zo krijgen van Adriaan Heinsius is dat van een koopman-fabrikant in redelijk goeden doen, niet schatrijk, maar meer dan een middenstander.⁸ Het is dan ook niet te verwonderen dat ook Adriaan in 1655 in de veertigraad van Delft werd gekozen. In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot regent van het Oude en Nieuwe Gasthuis en het jaar daarna was hij havenmeester van Delfshaven. De grote sprong naar de hogere ambten maakte hij in 1667 toen hij voor het eerst tot schepen werd gekozen, welk ambt hij vijf jaar achtereen zou bekleden.⁹ In 1672 was hij opgeklommen tot president-schepen en het leek erop dat hij spoedig de begeerde burgemeesterszetel zou kunnen gaan bezetten, als niet in 1672 met de wetsverzetting ook hij om zijn Loevesteinse sympathieën door de prins uit al zijn ambten was ontzet. Hij overleed ambteloois in 1679 en werd in de Oude Kerk te Delft begraven, zijn weduwe overleefde hem tot 1692 en werd naast hem begraven. Zij was sinds 1660 regentes van het meisjesweeshuis geweest.¹⁰

De jonge Anthonie groeide dus op in een milieu van succesvolle zakenlieden en regenten; via zijn moeder was hij geparenteerd aan andere Delftse regentengeslachten als de Van der Dussen's en niets stond hem in de weg om een goede carrière te maken. In die tijd werd het gebruikelijk dat regentenzoons gingen studeren en als voorbereiding daartoe volgde hij onderwijs aan de Latijnse school in zijn vaderstad. Daar moet hij de reeds genoemde ramp die Delft op 12 oktober 1654 trof, hebben meegemaakt. Op die dag ontplofte het grote kruutmagazijn van de Staten van Holland, waardoor grote scha-

1 In het testament van Adriaan en zijn vrouw van 31 jan. 1641, kort na hun huwelijk opge maakt, wordt hij koopman genoemd. G.A. Delft, Not.arch., 1829, f. 378.

2 Visser, *Verkeersindustrieën*, p. 42 en 43, Reesse, *Suikerhandel*, p. 107.

3 Register Losrenten, G.A. Delft, 1e afd., 731, f. 294 v., de hypotheek is door Adriaan afge lost

4 G.A. Delft, O.R.A., III, f. 916, O.R.A., 256, f. 118.

5 In de Almanak 1970 van de Delftse Studentenvereniging Sint Jansbrug geeft ir. J.J. Raue een overzicht van de bouwgeschiedenis van het pand Oude Delft 52

6 Register Verpondingen, G.A. Delft, 1e afd., 1761 II, f. 36

7 G.A. Delft, O.R.A., 215, f. 4.

8 De welstand blijkt ook uit het kohier van de wijnimpost van 1679, waar de weduwe en de kinderen van Adriaan Heinsius werden aangeslagen voor 1½ okshoofd = 24 gulden. De meeste schepenen en burgemeesters betaalden tussen de 16 en 80 gulden. G.A. Delft, 1e afd., 1763a.

9 Boitet, p. 148, 150 en 352.

10 Ibidem, p. 492.

de in de hele stad werd aangericht. Door een gelukkig toeval ontsnapten de leerlingen van de Latijnse school aan de dood, toen het dak van de school werd afgerukt en in de straat ernaast terecht kwam.¹ Hij verliet de school met het voordragen van een latijns gedicht over de god van de rijkdom met de titel „Plutus, carmen scholasticum habitum ab Antonio Heinsio in examine aestivo”, 2 augustus 1658.²)

Op 16 september van hetzelfde jaar liet hij zich inschrijven aan de Hogeschool te Leiden als student in de wijsbegeerte; om ouder te lijken gaf hij zijn leeftijd op als 20 jaar, hoewel hij nog pas 16 was, een vrij gebruikelijke manier van doen in die dagen. Hoe lang hij in Leiden heeft gestudeerd is niet bekend, maar zeker is dat hij op 4 november 1662 te Angers promoveerde tot doctor in de beide rechten, net zoals een van zijn voorgangers als raadpensionaris, Johan de Witt, in 1645. Na terugkeer uit Frankrijk ging hij opnieuw in Leiden studeren³ en promoveerde aldaar nogmaals op een „disputatio in senatu” met de titel „Illustres quaedam ex jure quaestiones”. Hierna, of misschien ook al eerder, oefende hij in Delft de advocatenpraktijk uit, totdat hij in 1670 tot secretaris van zijn geboortestad benoemd werd, een benoeming waaraan de invloed van zijn vader als schepen wel niet vreemd zal zijn geweest. In 1679, toen in Delft vrijwel alle regenten die in 1672 gewipt waren, weer op het kussen terugkeerden,⁴ werd hij aangesteld tot pensionaris en in die functie verscheen hij in de Staten van Holland als woordvoerder van zijn stad. Ook kreeg hij nu zijn deel van de bijbaantjes die de regentenoligarchie te verdelen had en zo werd hij in het jaar van zijn benoeming tot pensionaris ook aangesteld als curator van de Latijnse school en kreeg hij het volgende jaar de functie van hoofdingeland van het Hoogheemraadschap Delfland, namens de beide Delftse gasthuizen.⁵)

In 1687 kreeg hij tenslotte een meer lucratieve post, namelijk het bewindheberschap van de VOC ter kamer van Delft. Aan een bewindhebbersplaats was een salaris van 1200 gulden per jaar verbonden, met daarbij nog allerlei emolumenten en alleen al daarom was dit een door de stedelijke regenten zeer gezocht ambt. Heinsius heeft tot drie maal toe naar een plaats in de kamer van Delft gesolliciteerd, zoals blijkt uit zijn journalen. Het voor een bewindhebbersplaats benodigde aandelenkapitaal bezat hij blijkbaar al. Wanneer hij voor het eerst pogingen in deze richting heeft gedaan is niet na te gaan, maar de tweede keer was in juli 1684, wanneer hij er met de raadpensionaris Gaspar Fagel over spreekt.⁶ Deze blijkt er wel voor te zijn, evenals de stadhouder, maar er komt niets van omdat er binnen de Delftse magistraat bezwaar tegen bestaat dat een functionaris, in dienst van de stad, een dergelijke functie zou bekleden.

De derde kans doet zich voor in oktober 1686, wanneer Adriaan Paets, bewindhebber ter kamer Rotterdam en lid van de vroedschap aldaar, komt te overlijden.⁷ De kamers Delft en Rotterdam van de VOC hadden samen 15 bewindhebbers, ieder afwisselend 8 dan wel 7. Wanneer in de stad met 8 bewindhebbers er een kwam te overlijden, mocht de andere stad, die er op dat moment dus 7 had, een achtste benoemen.⁸ Op het ogenblik dat Paets overleed had Rotterdam er 8, zodat nu Delft een achtste bewindhebber mocht aanstellen. Heinsius gaat onmiddellijk aan het werk: hij wendt zich tot de Delftse burgemeesters, die de benoeming mochten doen uit een tripel getal, opge- maakt door de overige bewindhebbers,⁹ en tot de raadpensionaris, die hem opnieuw alle steun toezegt.¹⁰ Hoewel hij niet tot de stedelijke oligarchie behoort, vindt Heinsius

1. *Tegenwoordige Staat der Ver. Nederlanden*, IV, p. 437.

2. Van der Heim, *Archief*, I, p. lxxiv; het gedicht is gedrukt, maar er schijnt geen exemplaar van bewaard te zijn.

3. Op 9 februari 1663 wordt in Leiden als student in de rechten ingeschreven een Antonius Lowys Heinsius, Delpho-Batavorum, 20 jaar oud. Het is wel aan te nemen dat dit een in 1678 gestorven neef is, zoon van Louis Heinsius, secretaris van de weeskamer van Delft, een broer van Adriaan.

4. Renier, *Noord-Nederlandse natie*, p. 233.

5. Hij bezat zelf geen grond in Delfland.

6. Journal, 14 juli 1684, H.A. nr. 1 c.

7. Paets was Heinsius goed bekend; hij was in 1684 door de VOC aangewezen om Heinsius c.s. als commissaris-instructeur naar Engeland te vergezellen. Zie ook hierna p. xiii.

8. ARA, Archief Fagel, nr. 889, p. 9 en 10.

9. Van Dam, *Beschryvinge*, eerste boek, I, p. 156 vlg, p. 295 n. 5.

10. Journal, 16 okt. 1686, H.A. nr. 1, g.

toch dat hij een nuttig lid van het college van bewindhebbers kan zijn door zijn ervaringen in Frankrijk en Engeland¹, die hierna nog aan de orde zullen komen. Het verdere verloop van zijn sollicitatie is jammer genoeg niet meer te volgen omdat zijn journaal op 28 oktober 1686 afbreekt, maar klaarblijkelijk had hij deze keer succes, hoewel er verscheidene andere kandidaten van goeden huize waren.² Op 17 juni 1687 worden door de bewindhebbers drie personen genomineerd, namelijk Adriaan van Groenewegen, veertigraad, Adriaan Boogaert, heer van Alblasterdam, en Anthonie Heinsius, pensionaris. Ondanks alle concurrentie wordt Heinsius door de burgemeesters gekozen.³ Deze functie, evenals die van hoofdingeland van Delfland, heeft hij tot zijn dood toe behouden.

Het is wel opvallend dat Heinsius ter verkrijging van deze plaats zijn uiterste best heeft gedaan, terwijl, zoals hieronder zal blijken, hij zich niet dan met grote tegenzin heeft laten overhalen tot het accepteren van het gezantschap naar Frankrijk en naar Engeland, zoals ook het raadpensionarijschap hem min of meer is opgedrongen. Waarom heeft hij dan zo nadrukkelijk gestreefd naar het bewindhebberschap? Was het alleen het geldelijke voordeel, of zat er meer achter? Ik acht het waarschijnlijk dat Heinsius' ambitie niet verder reikte dan het volgen van een stedelijke carrière in Delft en dat het bewindhebberschap hiertoe een bijdrage had moeten zijn. Ook zijn niet al te sterke gezondheid heeft hier misschien een rol gespeeld; burgemeester zijn van Delft was ongetwijfeld een minder uitputtende bezigheid dan het raadpensionarijschap van Holland.

Zoals hiervoor al gezegd, verscheen Heinsius als pensionaris van Delft in de Staten van Holland en het is niet te verwonderen dat een man van zijn bekwaamheden en integriteit al snel de aandacht op zich vestigde. Een duidelijk bewijs hiervan deed zich voor in het jaar 1682. Lodewijk XIV had namelijk in augustus van dat jaar opdracht gegeven het prinsdom Orange te bezetten en de wallen van de stad te doen slechten; bovendien werden allerlei hinderlijke maatregelen genomen, vooral tegen de protestanten in het prinsdom.⁴ Willem III die als prins de volledige soevereiniteit over Orange bezat, tekende uiteraard tegen deze onwettige maatregelen protest aan. De Nederlandse gezant in Londen, Arnout van Citters, kreeg opdracht om met de Engelse koning Karel II te overleggen of niet de Engelse ambassadeur in Parijs, Richard Graham, viscount Preston, samen met zijn Nederlandse collega aldaar, Willem van Wassenaer-Starrenburg, bij Lodewijk XIV kon protesteren tegen de aantasting van de rechten van de prins van Oranje. Karel II stemde toe en gaf Preston opdracht om de belangen van zijn neef bij de Franse koning te bepleiten, maar tegelijkertijd moest hij er voor zorgen Lodewijk niet voor het hoofd te stoten. Karel had het Franse goud hard nodig en kon zich niet permitteren Frankrijk tegen zich te krijgen. Van het protest van Preston kwam dan ook begrijpelijkerwijs niet veel terecht⁵ en het was duidelijk dat de Republiek in deze kwestie op zichzelf aangewezen was. Op 1 oktober 1682 deelt de Hollandse raadpensionaris Fagel Heinsius mede dat er iemand naar Frankrijk zal moeten gaan om bij Lodewijk XIV te protesteren, omdat men van de Engelse steun niet veel kan verwachten. De prins acht Heinsius de meest geschikte man voor deze zending, maar deze weigert onmiddellijk, zich verschuilend achter zijn principalen, de Delftse burgemeesters, die hem niet zouden kunnen missen.⁶ Bovendien acht hij zichzelf niet bekwaam voor een dergelijke opdracht en vraagt daarom of de prins naar een ander wil uitzien. De 6e november besluiten de Staten-Generaal iemand naar Parijs te zenden om te pogen de geschillen op te lossen, maar de naam van Heinsius wordt dan nog niet genoemd. De 12e december deelt de stadhouder Heinsius mee dat hij niemand anders heeft kunnen vinden, maar nog probeert deze er onderuit te komen; hij verklaart opnieuw dat hij niet capabel is en dat hij een natuurlijke afkeer heeft van dergelijke op-

1. Journal, 25 okt. 1686, H.A. nr. 1, g.

2. ARA, coll. Vredenburg, nr. 597.

3. G.A. Delft, 1e afd., nr. 1824.

4. Fruin, *Verspreide Geschriften*, V, p. 122.

5. Middlebush ed., *Dispatches*, p. 149, n. 5; p. 221 en 222.

6. Journal, 1 okt. 1682, H.A. nr. 1, a.

drachten.¹ Willem III en Fagel houden echter aan en tenslotte stemt Heinsius op de 18e december toe²; 29 december wordt hij door de Staten-Generaal benoemd met de rang van extraordinaris envoyé.

Uit het bovenstaande blijkt wel dat de benoeming van Heinsius vooral is uitgegaan van de stadhouder, maar waarom deze nu juist een man voordroeg die met Amsterdam totnogtoe steeds tegen hem was geweest inzake de politiek ten aanzien van Frankrijk, is niet zo zeker. Er gingen geruchten dat de prins de Delftse pensionaris uit de Statenvergadering weg wilde hebben op het moment van de belangrijke besprekingen over de werving van 16.000 man extra troepen om de bedreigde Spaanse Nederlanden te hulp te komen³, maar dit lijkt niet erg waarschijnlijk, want op 5 februari 1683 dringt Willem bij Heinsius erop aan om zijn vertrek, en dus ook zijn terugkomst, te bespoedigen, omdat hij hem zo lang niet kan missen.⁴ Waarschijnlijker is dat de prins wenste dat een tegenstander als Heinsius zich zelf op de hoogte zou gaan stellen van het gevaar dat de Franse politiek van dat moment voor Europa en voor de Republiek in het bijzonder inhield, in de hoop dat hij dan wel tot andere gedachten zou komen.⁵ Als dit inderdaad het geval is geweest, dan heeft de stadhouder succes gehad, want het is wel aan te nemen dat de Delftse pensionaris tijdens zijn verblijf in Parijs geleidelijk aan van mening is veranderd. Kort na zijn terugkeer uit Frankrijk, op het einde van 1683, verklaart Delft zich in de Staten van Holland vóór het toestaan van de werving van de 16.000 man, maar nog tegen de overstemming van Amsterdam door de andere steden.⁶ Op deze ommezwaai van Delft zal Heinsius een grote invloed hebben gehad. Het is in ieder geval wel zeker dat hij door zijn reis naar Frankrijk tot het inzicht is gekomen dat men zonder de tweedracht in Holland allang een betere regeling met Frankrijk zou hebben verkregen.⁷ Misschien heeft deze ervaring zijn latere politiek van altijd van te voren zorg te dragen voor eenstemmigheid bij belangrijke besluiten, beïnvloed.

Om terug te keren tot de zending naar Parijs, het was van te voren al duidelijk dat het een vergeefse reis zou worden. De prins zelf zei voor zijn vertrek tegen Heinsius: „que je ne serais pas mal receu, mais ne ferois pourtant rien et que l'on me donneroit une courte et meschante response”.⁸ Willem bleek gelijk gehad te hebben: onverrichterzake keerde Heinsius terug en de 21e december 1683 bracht hij van zijn zending verslag uit in de Staten-Generaal. Zijn verbaal is niet bewaard gebleven, maar uit zijn eigen „Journal” kan het verloop van de onderhandelingen gevolgd worden. Naast een min of meer officieel journaal⁹ hield hij tijdens zijn verblijf in Parijs ook een privé dagboek bij¹⁰ waarin hij tevens particuliere zaken noteerde, zoals de brieven van en aan zijn moeder, de opdrachten die hij van haar krijgt, het wel en wee van de familie in Delft en de verdeling van de erfenissen van familieleden en bekenden. Voorts blijkt uit deze aantekeningen dat hij veel contact heeft gehad met Nils Lillieroot, de Zweedse gezant in Parijs, die hem alle nodige inlichtingen verschafte over de gebruiken aan het Franse hof en het ingewikkelde ceremonieel. Het is ook niet zo dat Heinsius alléén over de affaire Orange heeft gesproken, zoals men uit zijn „officiële” journaal zou kunnen opmaken. Uit het andere journaal blijkt dat hij met Colbert de Croissy, de Franse minister van buitenlandse zaken, ook gesproken heeft over de mogelijkheid van vrede tussen Frankrijk en Spanje, over de houding van de Republiek daarbij en over de Franse eisen ten aanzien van Luxemburg. Officieel had hij hiertoe geen opdracht, maar waarschijnlijk heeft hij van de stadhouder of de raadpensionaris de wenk gekregen de Franse regering ondershands te polsen over de mogelijkheid van vrede; wel een bewijs

1. Journal, 12 en 15 dec. 1682, H.A. nr. 1, a.
2. Ibidem, 18 dec. 1682.
3. Van der Heim, *Archief*, I, p. xxiv.
4. Journal, 5 febr. 1683, H.A. nr. 1, a.
5. Ook Lademacher in zijn „Wilhelm III. von Oranien und Anthonie Heinsius”, p. 254 vlg., komt tot dezelfde conclusie.
6. Kurtz, *Willem III en Amsterdam*, p. 92 en 103.
7. Ibidem, p. 100.
8. Journal, 8 jan. 1683, H.A. nr. 1, a.
9. H.A. nr. 1, a, b en c.
10. H.A. nr. 1, d.

van het vertrouwen dat men in hem stelde. Het verhaal, vermeld door Voltaire¹ en Torcy², dat Louvois, de minister van oorlog, hem wegens zijn al te boud taalgebruik heeft bedreigd met opsluiting in de Bastille, is waarschijnlijk een fabel. Uit zijn journaal blijkt niet dat hij ooit met Louvois heeft gesproken.

Al vrij snel na zijn terugkeer uit Frankrijk, volgde een nieuwe buitenlandse zending, nu naar Engeland, om geschillen tussen de Nederlandse en Engelse Oostindische compagnie op te lossen. De VOC had namelijk tijdens een familietwist in de Bantamse sultansfamilie partij gekozen voor Abdul Kahar, een zoon van de regerende sultan Ageng, in ruil voor het verlenen van een handelsmonopolie in Bantam. Dank zij de steun van de Compagnie wist Abdul Kahar, later bekend als sultan Hadji, zijn vader te verdrijven en in 1682, na de verovering van Bantam door zijn Nederlandse bondgenoten, sloot hij met de Compagnie een verdrag waarbij zij het uitsluitend recht van in- en uitvoer in Bantam en de Lampongse districten verkreeg. Als gevolg van deze overeenkomst moesten alle andere Europeanen Bantam verlaten; vooral de Engelsen protesteerden heftig tegen wat zij als een schending van de bestaande verdragen tussen de Engelse en de Nederlandse compagnie beschouwden.³ Om de aldus gerezen geschillen uit de weg te ruimen besloten de Staten-Generaal, op verzoek van de Engelse koning, op 26 september 1684 een deputatie naar Engeland te zenden en benoemden hiertoe Anthonie Heinsius, Cornelis Teresteyn van Halewijn, (later vervangen door Johan Goes, heer van Absmade⁴, Isaac van de Heuvel en Adriaan van Borssele van der Hooghe met de titel van commissarissen-deciseurs. Door de VOC werden hun een aantal commissarissen-instructeurs toegevoegd.⁵ Ook nu weer toonde Heinsius weinig animo voor deze bezending en moest hij door de prins en de raadpensionaris ertoe geprest worden. Men verwachtte weinig resultaat van een gesprek met de Engelsen, en daarom werd met het vertrek van de delegatie niet veel haast gemaakt. Eerst op 12 mei 1685 ging men scheep en bijna een jaar later, op 3 april 1686, keerde de delegatie weer terug. Zoals verwacht had men geen overeenstemming weten te bereiken, ondanks alle deftige aanspraken die door Heinsius als delegatieleider waren gehouden. Het verbaal van de commissarissen werd op 8 juli aan de Staten-Generaal overgeleverd.⁶ Ook nu weer heeft Heinsius zich niet beperkt tot zijn eigenlijke opdracht; hij correspondeert regelmatig met Fagel en daaruit blijkt dat hij ook nu nog de belangen van Willem III als prins van Oranje heeft bepleit en ook dat hij Fagel nauwgezet informeerde over de Engelse politiek in het algemeen.⁷ Uit al deze correspondentie komt duidelijk naar voren hoe zeer Heinsius het vertrouwen van de prins en van Fagel genoot, hoe zeer hij ook tot hun medestanders was gaan behoren.

In Holland zelf waren de inzichten langzamerhand ook gewijzigd en Amsterdam kwam steeds meer alleen te staan in het verzet tegen de stadhoudelijke politiek. De Franse maatregelen tegen de protestanten, in oktober 1685 culminerend in de herroeping van het edict van Nantes, brachten een algemene ommekeer in de Republiek en in vrijwel geheel Europa teweeg.⁸ Ook Heinsius moet door deze gebeurtenissen beïnvloed zijn en al op het einde van 1685 rekent Fagel hem zonder voorbehoud tot de medestanders van de stadhouder.⁹

Nu Heinsius blijkbaar tot volle tevredenheid van zijn opdrachtgevers deze beide buitenlandse zendingen had vervuld, lag het voor de hand dat men op een of andere manier zou proberen hem blijvend bij de buitenlandse politiek te betrekken. Op 4 mei 1686 neemt Fagel Heinsius terzijde na een vergadering van Gecommitteerde Ra-

1. Voltaire, *Siècle de Louis XIV*, p. 172.

2. Torcy, *Mémoires*, II, p. 2.

3. Colenbrander, *Koloniale Geschiedenis*, II, p. 182 vlg.

4. Deze Johan Goes, oud-burgemeester van Leiden, werd in mei 1690 benoemd tot pensionaris van Delft, in de vacature ontstaan door het vertrek van Heinsius, maar stierf reeds enkele weken later.

5. Gerard Hooft, Jacob van Hoorn, Salomon de Blocquery en Adriaan Paets.

6. ARA, S.G. 8612; een minuut-verbaal van Heinsius in H.A. 17.

7. Hun correspondentie in H.A. 22 en 24.

8. Kurtz, p. 163 vlg.

9. Fagel aan Heinsius, 28 dec. 1685, bij Van der Heim, *Archief*, I, p. xciv; Fruin, *Vorspr. Geschriften*, V, p. 132.

den van Holland en zegt: „vous n'y estes pas si bien comme il faut; si vous aurés envie d'avoir quelque autre place, je pourais faire en sorte que l'on vous offrit celle de Dordrecht”.¹ Het ambt van pensionaris van Dordrecht was vacant sinds het overlijden van Rochus van Molenschot in 1676. Het was gebruikelijk dat de pensionaris van deze stad, de eerste van Holland, de raadpensionaris verving bij ziekte of tijdelijke afwezigheid en zodoende zou men Heinsius de oude en ziekelijke Fagel kunnen laten assisteren. Heinsius protesteert onmiddellijk: hij acht het niet passend van de ene stad naar de andere te verhuizen, maar Fagel probeert zijn bezwaren te weerleggen door de voorbeelden van Cats (van Middelburg naar Dordrecht) en van Oldenbarnevelt (van Amersfoort naar Rotterdam)² aan te halen en Amsterdam heeft aan Fagel zelf het pensionarischap aangeboden toen hij nog pensionaris van Haarlem was. De raadpensionaris gaat verder met te zeggen dat hij niet voldoende steun ondervindt van Herman Hallincq, de Dordtse secretaris, en dat hij graag een goede man als zijn assistent zou hebben en hij verzoekt Heinsius er over na te denken. Deze antwoordt echter dat de gevallen van Cats en Oldenbarnevelt niet overeenkomstig zijn en blijft weigeren.³ Drie dagen later komt de vertrouwensman van de prins, Hans Willem Bentinck, de latere graaf van Portland, op de zaak terug. Fagel heeft de zaak verkeerd voorgesteld: het voorstel was niet bedoeld als positieverbetering voor Heinsius, maar alleen als voorbereiding op het raadpensionarischap. De prins heeft Heinsius voorbestemd om Fagel op te volgen als deze mocht komen te overlijden of zijn ontslag zou willen hebben en wil hem voorlopig gebruiken bij de behandeling van de buitenlandse en de generaliteitszaken. Heinsius weigert weer en voert nu ook als reden aan dat hij niet geschikt is voor deze functie: „qu'outre la capacité, il y est requis un certain tempérement d'humeur pour se pouvoir accomoder à toutes sortes de rencontres et que non seulement je ne m'en trouve pas pourveu, mais au contraire, que je trouve une aversion pour telles rencontres; que pour ma santé, quoyque grâces à Dieu elle est meilleure présentement qu'elle fut autrefois, que pourtant elle n'est pas si forte pour soutenir un si grand fardeau d'affaires”.⁴ Bentinck houdt echter aan: de prins denkt er al meer dan een jaar over en heeft niemand anders kunnen vinden. Bovendien is er haast bij omdat Fagel steeds zwakker wordt. Heinsius zal er goed aan doen het aanbod toch maar vast te accepteren in het belang van de gemene zaak; mocht hij dan toch uiteindelijk het raadpensionarischap niet willen aannemen, dan zal men hem elk gewenst emplooi doen geven.⁵ De 11e mei spreekt Heinsius weer met Bentinck en herhaalt zijn weigering. Deze wil er echter niet van horen en raadt hem aan eerst nog met de prins te spreken, maar Heinsius geeft er de voorkeur aan de kwestie met Bentinck af te doen. Bentinck voegt er nog aan toe dat financiële overwegingen geen bezwaar mogen zijn; de prins is ervan op de hoogte dat hij kans maakt op een bewindhebbersplaats van de VOC ter kamer van Delft, wat dan natuurlijk niet door zou kunnen gaan, maar men zal zorgen dat hij schadeloos gesteld wordt. Heinsius kan nu moeilijk anders doen dan met de prins te spreken en nog dezelfde dag vraagt hij belet. Willem III blijkt volledig op de hoogte van de gesprekken met Fagel en Bentinck en vindt het een natuurlijke zaak dat hij tegen het moeilijke ambt opziet: „peu à peu on s'y accoutume”. Heinsius houdt echter voet bij stuk en voert weer dezelfde argumenten aan. Hij is bang voor een te ambitieus man te worden aangezien en daardoor zijn verdere carrière te schaden. Als hij nu een slechte naam zou krijgen, zal het hele plan van de prins later niet lukken.⁶ De prins verzoekt hem er nogmaals over te denken. Hierna werpt Fagel zich weer in de strijd: hij stelt dat alle bezwaren ongegrond zijn en dat hij zelf 1000 francs per jaar wil bijdragen, boven het gewone tractement van de Dordtse pensionaris, waarop Heinsius direct antwoordt dat het geld geen punt van bespreking vormt. Hij heeft de benoemingen als gezant naar Frankrijk en

1. Journal, 4 mei 1686, H.A. nr. 1, g. Fagel had blijkbaar zoveel invloed in Dordt dat hij er zeker van kon zijn dat het Dordtse stadsbestuur zijn voorstel zou accepteren.
2. Deze vergelijking gaat natuurlijk mank daar Oldenbarnevelt in Amersfoort nooit een stedelijke functie heeft bekleed.
3. Journal, 4 mei 1686, H.A. nr. 1, g.
4. Ibidem, 7 mei.
5. Ibidem, 7 mei.
6. Ibidem, 11 mei.

Engeland tegen zijn zin geaccepteerd omdat het maar voor korte tijd was, maar dit is een beslissing voor zijn leven en hij blijft bij zijn weigering. Fagel geeft het op en zegt tenslotte: „et bien, monsieur, vous faites mal à vostre patrie, à S. Altesse, à moy et à vous-mesme”.¹

Toch is Heinsius, ondanks zijn weigering, wel gedeeltelijk geweken voor de druk die op hem is uitgeoefend. Tegen Bentinck zegt hij tenminste op de 29e mei dat hij wel bereid is mee te werken aan een andere oplossing. Hij denkt blijkbaar aan het aanstellen van een adjunct-raadpensionaris door de Staten van Holland, maar Bentinck repliceert dat een dergelijke oplossing in dat college op het ogenblik geen instemming zal vinden.² Hierna is er niet meer over het plan van de prins gesproken, althans, Heinsius zwijgt erover in zijn journaal.

Ook in Dordrecht zelf was in de jaren 1685 en 1686 sprake van het opnieuw aanstellen van een pensionaris. In augustus 1685 was zelfs de instructie voor een dergelijke functionaris vastgesteld, maar verder is men niet gekomen.³ Een van de liefhebbers voor dit ambt was Simon van Halewijn, heer van Abbenbroek (1654-1731), sinds 1685 schepen en oudraad van Dordrecht.⁴ Diens broer, Cornelis Teresteyn van Halewijn (1641-1701), raadsheer in het Hof van Holland, had in 1685 de vroeger oranjegezinde Arend Muys van Holy op verzoek van de prins uit de Dordtse oligarchie gewipt en broer Simon had de plaats van Muys ingenomen. Cornelis was een algemeen geacht en bekwaam man, diep in de gunst van de stadhouder.⁵ Simon was meer een avonturier, gehaat door zijn tegenstanders en gevreesd door zijn medestanders.⁶ Van hem werd gezegd dat hij al sinds 1685 zijn zinnen had gezet op het ambt van raadpensionaris van Holland⁷ en dat hij hoopte, niet ten onrechte, een stap nader tot dit doel te komen door het pensionarisschap van Dordrecht. Zijn broer Cornelis probeert hem in februari 1686 aan te bevelen bij de prins en Fagel,⁸ maar zonder resultaat. Dordrecht benoemt geen pensionaris, maar aan de wensen van Simon van Halewijn wordt wel enigszins tegemoet gekomen door hem in mei 1687 aan te stellen als vaste vertegenwoordiger van Dordrecht in de vergadering van de Staten van Holland.⁹ Het is wel waarschijnlijk dat de stadhouder en Fagel, die in deze Halewijn niet de geschikte man zagen voor het raadpensionarisschap, geprobeerd hebben, zonder hem al te zeer voor het hoofd te stoten, hem de pas af te snijden door het doen benoemen van Heinsius tot pensionaris van Dordt, en zo tegelijk de Staten van Holland voor een *fait accompli* te stellen.

Het leek er dus op dat Heinsius, ook zonder dat hij pensionaris van Dordrecht was, een goede kans maakte om als Fagel's opvolger te worden aangesteld, als deze ontslag zou vragen of zou komen te overlijden. De oude raadpensionaris, onmisbaar voor Willem III bij de voorbereidingen voor zijn expeditie naar Engeland, vroeg echter geen ontslag, maar stierf in het harnas op 15 december 1688, terwijl de prins op weg was om zijn schoonvader te onttronen. De onregelmatige verbindingen in deze winter tussen de stadhouder en Holland blijken van grote invloed geweest te zijn op de gang van zaken rond de benoeming van Fagel's opvolger. De 19e december schrijft Willem uit Hungerford, nadat hij gehoord heeft dat Fagel op sterven ligt, aan zijn vertrouwensman E. van Weede van Dijkveld dat hij Heinsius bij de Staten aanbeveelt als opvolger, maar Dijkveld moet eerst contact opnemen met de Haarlemse pensionaris Michiel ten Hove en

1. Journal, 17 mei 1686, H.A. nr. 1, g.

2. Ibidem, 29 mei.

3. Resol. Oudraad, 26 juni en 8 aug. 1685, G.A. Dordrecht, nr. 1160.

4. D'Avaux, *Négociations*, V, p. 116; Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, XV, p. 279. Zie over Simon van Halewijn verder *NNBW*, IV, k. 704. Zijn sterfjaar wordt aldaar niet opgegeven, maar blijkt uit Familiearchief Repelaer, nr. 363 (G.A. Dordrecht).

5. Wagenaar, XVI, p. 57. Zie verder over hem *NNBW*, IV, k. 705.

6. H. van den Honert aan Willem III, 28 maart 1690, minuut, G.A. Dordrecht, stadsarch. nr. 814.

7. Wagenaar, XV, p. 279.

8. D'Avaux, V, p. 116 en 159.

9. Resol. Oudraad, 27 mei 1687, G.A. Dordrecht, nr. 1160.

de andere vrienden van de overledene.¹ Ook Amsterdam moet bewerkt worden om met de benoeming van Heinsius in te stemmen. Voordat Dijkveld deze instructies ontvangen had, waren de Staten van Holland echter al tot handelen overgegaan. Men wenste de benoeming van een raadpensionaris in deze moeilijke tijden niet uit te stellen en daarom werd de 17e december, op voorstel van Delft, een commissie, bestaande uit de Ridderschap, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen en de Gecommitteerde Raden van het Noorder- en Zuiderkwartier, aangewezen om in de retroacta na te zien wat in het geval van overlijden van een raadpensionaris was gedaan. De volgende dag brengt Simon van Halewijn namens de commissie rapport uit, waarbij blijkt dat in zo'n geval steeds de Dordtse pensionaris als waarnemer was opgetreden. Halewijn doet het voorkomen alsof dit een automatisme, een vaste regel is, — blijkbaar zag hij nu zijn kans op de opvolging —, maar bij de resumptie van de resolutie op de 21e maken vooral Haarlem en Leiden bezwaar tegen Halewijn's extensie. Achter de schermen moet er tussen Haarlem, Delft en Leiden intensief overleg gepleegd zijn tussen de 17e en de 21e december over de manier waarop men Halewijn de voet dwars zou kunnen zetten. Het zijn vooral Haarlem en Leiden geweest die hierbij het initiatief hebben genomen, maar de overige leden hebben geen vinger uitgestoken om deze omstreden figuur zijn doel te laten bereiken. Halewijn's extensie van de 17e was: „dat de raedpens. bij vacature altoos was waargenomen bij de minister van Dordrecht”,² Haarlem en Leiden wensten dit aangevuld te zien als volgt: „niet omdat dit interim den pensionaris van Dordt toequam, maer omdat de vergaderinge door een vrije dispositie 'tselve goed vont”.³ De Staten stemmen met het voorstel van Haarlem en Leiden in⁴ en men besluit de volgende dag over te zullen gaan tot het aanstellen van een waarnemer. Dordrecht protesteert en houdt vol dat dit strijdig is met de „ordre ende fundamenten van de regering”.⁵ Voor de benoeming van een definitieve raadpensionaris zal eerst het advies van de stadhouder worden ingewonnen. Men wilde dus Halewijn zelfs niet als waarnemer hebben, omdat de ervaring had geleerd dat een waarnemerschap soms jaren kon duren en vaak min of meer automatisch leidde tot een definitieve benoeming. Haarlem blijft ook nu weer de drijvende kracht, want al op 19 december blijken de Haarlemse burgemeesters hun pensionaris Ten Hove gepolst te hebben over de opvolging van Fagel, „soo de andere leeden van de vergaderinge Sijn Ed. daertoe mede quamen te versoecken”.⁶ Volgens plan gaan de Staten de 22e over tot het aanstellen van een waarnemer en met 17 van de 18 stemmen wordt Ten Hove gekozen; alleen Dordrecht stemt niet en Halewijn protesteert opnieuw en beschuldigt de vergadering van het plegen van „violentie”.⁷ Ten Hove vraagt enige bedenktijd, maar op verzoek van de Ridderschap neemt hij vast zitting naast de voorzitter, „sonder praepjuditie”, met andere woorden, hij behoudt nog de vrijheid om te bedanken.

Alle leden van de vergadering verzoeken Dordt de protesten in te trekken, maar Halewijn wil daar niet van horen en de 28e wordt hij door de Dordtse Oudraad gemachtigd een concept-aantekening op te stellen, waarin alle grieven worden opgesomd.⁸ De 4e januari 1689 dient de stad het protest in de vergadering in: het rapport over de retroacta van de 18e december was alleen voor notificatie aangenomen en in Halewijn's extensie en in de door Haarlem en Leiden gewijzigde resumptie werd nergens

1. Japikse, *Willem III en Portland*, 2e gedeelte, III, nr. 96; *Journalen Huygens*, 20 dec. 1688, I, p. 42.
2. Notulen Leidse gedeputeerden ter dagvaart, 21 dec. 1688, G.A. Leiden, Arch. secretarie, nr. 8073.
3. Rapport van gedep. aan de Leidse burgemeesters, 18 dec. 1688, G.A. Leiden, Arch. secr. nr. 8097, f. 76 en 77.
4. Dit blijkt overigens niet uit de gedrukte resoluties van Holland van 18 en 21 dec., maar wel uit het vervolg van de procedure.
5. Res. Holland, 21 dec. 1688.
6. Notulen Burgemeesters Haarlem, 19 dec. 1688, G.A. Haarlem, Arch. Stad, kast 10, nr. 27, f. 97 v.
7. Rapport van gedep. aan de Leidse burgemeesters, 22 dec. 1688, G.A. Leiden, Arch. secr. nr. 8097, f. 77.
8. Resol. Oudraad, 28 dec. 1688, G.A. Dordrecht, nr. 59, f. 34.

gesproken over het benoemen van een waarnemer.¹ Ook had de stad eerst willen overleggen met de stadhouder. Hoopte Halewijn misschien dat deze hem zou aanbevelen? Als laatste punt voert Dordt nog aan dat men eerst de instructie voor de nieuwe raadpensionaris had willen vaststellen. Om al deze redenen beschouwt de stad de aanstelling van Ten Hove als van nul en gener waarde.² De Ridderschap probeert de twist bij te leggen en verzoekt Dordrecht het protest in te trekken. De kwestie is immers nog steeds niet beslist omdat Ten Hove nog niet heeft aangenomen.³ Als Dordrecht het protest echter niet wil intrekken, zal Delft gevraagd worden een contra-protest op te stellen;⁴ bovendien zal al het voorgevallene aan de stadhouder worden medegedeeld, wat de 7e januari inderdaad gebeurt, inclusief het relaas van het Dordtse optreden.⁵

Ten Hove aarzelde intussen nog steeds met het aannemen van het ambt ad interim; hij was zwak van gezondheid en daardoor niet geschikt en bovendien wilde hij graag eerst de mening van de prins weten. Zou hij iets geweten hebben van diens voorkeur voor Heinsius? Dijkveld zal de aanbevelingsbrief voor Heinsius wel in zijn zak gehouden hebben, omdat de Staten zich inmiddels al voor Ten Hove hadden uitgesproken, maar het is natuurlijk mogelijk dat er iets van is uitgelekt. Hoe het ook zij, Willem III hakt de knoop resoluut door met een brief aan Ten Hove van de 8e januari 1689, waarin hij schrijft dat hij graag zou zien dat de Haarlemse pensionaris voorlopig accepteert en dat hij zelfs een definitieve benoeming moet overwegen.⁶ De 25e schrijft hij opnieuw en zegt dat hij met vreugde heeft vernomen „dat U Ed. de provisionele bediening had aangenomen en dat ik seer blameerde de conduite van de heeren van Dordrecht daarin gehouden”. Hij vraagt Ten Hove nogmaals het raadpensionarisambt ook definitief te willen aannemen.⁷ Ook aan de Staten had de prins inmiddels zijn instemming met de benoeming van Ten Hove medegedeeld en hij verzocht in de komende vergadering van maart over te gaan tot de definitieve aanstelling van een raadpensionaris. Hij zou zijn consideraties hierover tijdig verzenden.⁸

Het is opvallend dat de naam van Heinsius als mogelijke kandidaat totnogtoe niet genoemd is, terwijl ons toch duidelijk is gebleken dat de stadhouder een sterke voorkeur voor de Delftse pensionaris had. Waarschijnlijk heeft de prins, toen hij merkte dat de zaak eigenlijk al beslist was, gezien dat hij er verstandig aan zou doen niet tegen de wil van de Staten in te gaan en Ten Hove maar te accepteren. Deze was tenslotte een neef van de overleden Fagel en zeer in de gunst van Willem. Haarlem was bovendien op zijn hand, dank zij de grote invloed die Fagel en Ten Hove daar hadden. De stadhouder was in deze tijd zo in beslag genomen door de problemen in Engeland, dat hij aan de Hollandse zaken niet die aandacht heeft kunnen geven, die hij wel gewenst had. Door zijn afwezigheid en door de onregelmatige verbindingen heeft hij niet een zodanige directe invloed kunnen uitoefenen, als hij anders ongetwijfeld had gedaan en hij legde 'zich nu bij de zaken neer.

Wel blijkt dat de prins bijzonder ontevreden was over het gedrag van Simon van Halewijn c.s. en het is wel aan te nemen dat hij hem duchtig op de vingers heeft getikt, en blijkbaar met succes, want na de 4e januari zal blijken dat Dordrecht verder keurig

1. Het protest is afgedrukt bij de resolutie van Holland van 4 jan. 1689. In de gedrukte resolutie van de 18e dec. wordt wel degelijk gesproken van het benoemen van een waarnemer, evenals in die van de 21e.
2. Resol. Holland, 4 jan. 1689.
3. Notulen Leidse gedeep. ter dagvaart, 4 en 5 jan. 1689, G.A. Leiden, Arch. secr. nr. 8073.
4. In de gedrukte resoluties van Holland wordt het hele contraprotest niet genoemd, maar wordt wel gesproken van een compromis. In de noot 3 genoemde notulen van de Leidse gedeputeerden wordt het echter uitdrukkelijk een contra-protest genoemd en een dergelijk stuk is ook inderdaad opgesteld, vermoedelijk door Heinsius, maar blijkbaar nooit in de vergadering ingediend. Een eigenhandig concept van dit stuk van de hand van Heinsius is aanwezig in H.A. 8.
5. Uitgaande brieven Holland, ARA, Staten van Holland, nr. 1416.
6. Japikse, *Willem III en Portland*, 2e gedeelte, III, nr. 118.
7. Ibidem, nr. 125, Willem schrijft er nog bij dat hij Ten Hove verzoekt „mijnen brief, door den heer van Dijkvelt U Ed. ter hand gestelt, te willen branden”. Is dit misschien Willem's brief van de 19e dec. waarin hij Heinsius aanbeval?
8. Resol. Holland, 26 jan. 1689.

in de pas loopt en dat Halewijn geen nieuwe pogingen heeft gedaan het begeerde ambt voor zich te verkrijgen.¹ De plaats in de Raad van State die hij op 1 april 1689 verkrijgt, zou dan als een doekje voor het bloeden hebben kunnen dienen.² Dat Halewijn bijna raadpensionaris was geworden, is ook naar buiten doorgedrongen. De keizerlijke gezant in Den Haag, graaf Windischgratz, schrijft tenminste op 19 mei 1693 dat het weinig gescheeld had of Halewijn was het geworden in plaats van Heinsius.³

De prins probeerde ondertussen nog steeds Ten Hove te bewegen het ambt definitief aan te nemen: „daarom sal U Ed. mij ook ten hoogsten verobligeeren om het te willen aanneemen, ofte in provisionele bedieninge te willen continueeren, alhoewel de rude schokken die U Ed. zijn ontmoet,⁴ die mij van herten leet zijn en die ik wel zoude hebben geprevenueert, had ik in Den Hage geweest”.⁵ Ten Hove aarzelde nog altijd; hij was ziekelijk en achtte zich daarom ongeschikt. Mede daarom stelde de prins ook nog steeds het geven van zijn mening aan de Staten uit, zodat deze op 18 maart, bij de opening van de nieuwe vergadering, besloten de definitieve benoeming van een raadpensionaris op te schorten.⁶

De zaak nam echter een geheel andere wending toen Ten Hove, toch nog vrij plotseling op de 24e maart overleed en men dus een nieuwe waarnemer moest aanstellen. Dordrecht verzoekt hiertoe pas over te gaan op de 29e, om nog ruggespraak te kunnen houden, en aldus wordt besloten. Op de aangewezen dag stelt de Ridderschap de naam van Heinsius voor en alle leden, ook Dordrecht, gaan onmiddellijk akkoord, behalve Delft, dat notabene Halewijn voorstelt.⁷ Een beleefdheidsgebaar? De Delftenaren wisten natuurlijk heel goed dat zij de Staten daarin nooit mee zouden krijgen. De vergadering vraagt Heinsius als waarnemer op te treden en de 31e maart, na het gebruikelijke verzoek om toestemming aan zijn principalen, de Delftse burgemeesters, stemt hij toe. De keuze van Heinsius wordt op 2 april aan de prins medegedeeld, zeer tot diens genoegen waarschijnlijk; naar Huygens op 8 april in zijn journaal aantekent, schrijft de koning-stadhouder aan Holland „dat dat seer approbeerde ende wenschte dat hij de plaets ten principale mochte aennemen”.⁸ Diezelfde dag schreef de prins ook aan Heinsius in waardeerende termen: hij hoopte dat deze zou besluiten „het ampt zelfs te willen aenvaerden, sijnde volkomentlijk geperasuadeert datter niemandt en is die bequamer is om de provincie en de ganschen staet dienst te doen als U Ed. in dat voorsz. ampt”.⁹ Ook aan Waldeck, de veldmaarschalk van het Staatsche leger, betuigt de prins zijn tevredenheid: „Je suis fort aise de l'élection de ce nouveau pensionnaire”.¹⁰

Nu het oordeel van de stadhouder bekend was, — zijn brief aan de Staten kwam de 22e april binnen —, kon men gaan denken aan de definitieve benoeming van Heinsius. De 21e mei bepaalde de vergadering dat de nieuwe raadpensionaris zou worden aangesteld op dezelfde instructie als wijlen Fagel¹¹ en op hetzelfde traktement, n.l. 6000 gulden ordinaris en 6000 gulden extraordinaris per jaar, met nog de bepaling dat hij 4000 gulden per jaar zou krijgen als hij ontslag zou nemen of krijgen, totdat hij een „passende bediening” zou hebben gevonden.¹² De 27e mei wordt op voorstel van de Ridderschap een drietal opgemaakt, waaruit de nieuwe raadpensionaris moet worden gekozen en zoals te verwachten was, staat de naam van Heinsius bovenaan de lijst, gevolgd door die van Pieter Burge sdijk, de Leidse pensionaris en die van Adriaan Baert,

1. Op 8 april 1689 schrijft de prins aan Waldeck over Halewijn, „à qui j'ay témoigné d'estre fort satisfait de sa conduite”. Halewijn heeft zich kennelijk aan de instructies gehouden. Muller, *Wilhelm III.*, II, p. 151.
2. Ook hier heeft Van den Honert, overigens een zwager van Halewijn, weer aan meegewerkt; zie de op p. xv, noot 6, genoemde brief.
3. Klopp, *Der Fall des Hauses Stuart*, IV, p. 195.
4. De prins bedoelt hier vermoedelijk de houding van Dordt.
5. Japikse, *Willem III en Portland*, 2e gedeelte, III, nr. 132.
6. Resol. Holland, 18 maart 1689.
7. Notulen Leidse gedep. ter dagvaart, 29 maart 1689, G.A. Leiden, Arch. secr. nr. 8073.
8. *Journalen Huygens*, I, p. 106.
9. *Archives*, 3e série, I, lettre I.
10. Muller, *Wilhelm III.*, II, p. 151.
11. De instructie is afgedrukt bij de resolutie van Holland van 21 mei 1689.
12. Resol. Holland, 21 mei 1689.

diens Alkmaarse collega. Lveneens volgens verwachting wordt Heinsius met algemene stemmen gekozen.¹

Deze benoeming is niet zonder problemen tot stand gekomen. Heinsius heeft lang gearzeld of hij een benoeming wel kon accepteren en pas na een lange bedenktijd heeft hij toegegeven aan de druk die vooral de prins op hem heeft uitgeoefend. Hij was ervan overtuigd dat hij door zijn lichamelijke en geestelijke gesteldheid niet de geschikte man was voor dit zware ambt. In een brief van de 19e april zet hij aan de prins uiteen waarom hij meent er van af te moeten zien. Hij ziet het ambt als strijdig met zijn „genie ende temperament” en is ervan overtuigd „dat ick waerlijck in mijn selve in genen deelen kan vinden die qualiteiten ende requisiten die tot so wigtigen ende importanten ampt werde vereyst, ende dat de positie van mijn lichaem niet soodanigh is geconstitueert, dat hetselve de last, die aen dat ampt inseparabelijck vast is, lange soude kunnen dragen, dewijl boven de swakheden die albereits onderheevig ben, door experientie ondervonden hebbe ende noch dagelijcs ondervinde, dat een sedentair leven sonder exercitie bequaem is mij in seer korte tijt t'exponeeren tot seer veel ongemacken, waervoor ick in mijn particulier sooveel behoevenis niet hebbe als wel voor 't gemeen, dewijl ick daerdoor seeckerlijck meer ende meer soude werden verhindert ende belet die sware functie, sooals den dienst van 't landt vorderen soude, te bedienen”.² Hij vraagt daar om of de prins niet een ander kan vinden om het ambt te bedienen. De slechte gezondheidstoestand die hier als reden voor een weigering wordt aangevoerd, is naar mijn mening geen pose; hij was niet sterk en ook later vindt men voortdurend mededelingen over ziekte in zijn correspondentie. Desondanks heeft hij het nog 31 jaar volgehouden. Een andere reden voor zijn weigering kan geweest zijn, dat Heinsius wist dat de directe steun van de stadhouder van zeer groot belang was, maar door diens veelvuldige afwezigheid in Engeland zou de raadpensionaris „continueel moeten worstlen ende strijden jegens de passien ende driften van allerhande soort van menschen, waertoe ick mijselfe soo onbequaem vinde als een mensch soude kunnen wesen”.³

De prins reageert onmiddellijk na ontvangst van deze brief en zet Heinsius onder zware druk. De 26e april schrijft hij „Ick moet nogmaels U Ed. seer ernstigh daertoe versoecken, geensints kunnende defereeren aen de reeden die U Ed. daertegens allegeert en ick moet met waerheyt seggen dat U Ed. daertoe in consience is geobligeert, want, alles considereerende, soo isser seeckerlijck niemant die in dat ampt tegenwoordigh de republique meer dienst kan doen als U Ed. ende dienvolgende meen ick dat een goet regent, jae selfs een particuliere ingesetene, sigh niet magh ontrecken dien dienst te doen die in syn maght is aen den staet, insonderheit in sulcken conjuncture als desen is. Ick hoop dat U Ld., dit alles wel considereerende, sigh eyntelijck sal laeten bewegen om het voorsz. ampt aen te nemen”.⁴

Behalve de stadhouder zullen ook anderen wel de nodige druk op hem hebben uitgeoefend en begin mei neemt Heinsius uiteindelijk het besluit het ambt te aanvaarden en de prins dankt hem hartelijk in een brief van de 13e mei „'T is een seer grooten dienst die U Ed. aen de republicq doet ende ick neem het als een particuliere obligatie van U Ed., 'twelck in alle voorvallende occasie sal traghten t'erkennen”.⁵ De 25e juni legt Heinsius de eed af in de vergadering van de Staten van Holland, na een toespraak waarin hij verklaart dat hij, „bespeurt hebbende de generale inclinatie van Haer Edele Groot Mo, mitsgaders van Sijne Koninghlijcke Majesteyt van Groot Britannien, stadhouder deser provincie, onaengesien desselfs excusen op het aenvaerden van de provisionele bedieninge van 'tselve ampt gedaen ende de redenen daertoe geallegeert, mitsgaders de devoiren tot het ontgaen van de voorschreve electie aangewendt, eyndelijck niet hadde kunnen afwesen, op hoope van Godes genadige assistentie ende Haer Edele Groot Mog. gunstige protectie, de voorschreve bedieninge aen te nemen”.⁶ Hij maakt

1. Resol. Holland, 27 mei 1689.

2. *Archives*, 3e serie, I, lettre IV.

3. *Archives*, 3e serie, I, lettre IV.

4. *Ibidem*, lettre V.

5. *Ibidem*, lettre XI.

6. Resol. Holland, 25 juni 1689.

echter het voorbehoud dat hij, zwak van gezondheid zijnde, „sigh alsdan ten allen tijde daarvan soude mogen ontslaen ende den dienste nederleggen”¹

Zoals al gezegd is het zover niet gekomen en heeft hij het ambt tot zijn dood in 1720 bekleed Zijn benoeming gold, zoals gebruikelijk, voor een periode van vijf jaar, sindsdien werd hij telkens voor vijf jaar herbenoemd, het laatst op 17 maart 1719 Twee dagen na zijn eedsaflegging verschijnt hij voor het laatst in de vergadering van de Delftse veertigraad om afscheid te nemen van zijn principalen en hen dank te zeggen voor de bewezen gunsten Hij wordt met veel eerbetoen ontvangen en uitvoerig bedankt voor de diensten aan de stad bewezen² Op verzoek van de stadhouder wordt hij op 19 juli tevens benoemd tot grootzegelbewaarder en tot stadhouder en registermeester van de lenen van Holland en op 22 juli daaraanvolgend door de Ridderschap van Holland tot haar pensionaris aangesteld Hij overleed in Den Haag op 3 augustus 1720 en werd op 8 augustus in de Oude Kerk in Delft begraven in het graf van zijn ouders³

Hij bewoonde in Den Haag een groot huis aan de Denneweg, d w z. aan dat gedeelte van de Denneweg dat nu Kazernestraat heet Merkwaardig genoeg was dit huis niet zijn eigendom, maar huurde hij het voor 1000 gulden per jaar van Albert Carel Snouckaert van Schauburg, heer van Heeze en Leende, kolonel in het Staatse leger Bij het huis hoorde een grote tuin die doorliep tot aan de Noordsingelgracht, nu de Mauritskade, met aan het water een koepeltje, uitzien op de weilanden en in de verte de duinen⁴ Het huis is omstreeks 1860 gesloopt en op de plaats ervan werd de Nieuwe Schoolstraat aangelegd Het is wel aan te nemen dat Heinsius' moeder de eerste jaren van zijn verblijf in Den Haag de huishouding voor haar ongetrouwde zoon heeft gedaan Zij wordt tenminste in 1692 vanuit Den Haag met veel statie in het familiegraf in de Oude Kerk van Delft begraven Het huis in Delft was in 1682 al verkocht en het lijkt niet onwaarschijnlijk dat Maria Dedel met haar zoon naar Den Haag is meegegaan

Heinsius, die nooit getrouwd is geweest, was bij zijn dood een schatrijk man⁵ Hij leefde sober, voerde geen grote staat en had geen dure liefhebberijen, door deze teruggetrokken levenswijze zal hij een groot deel van zijn aanzienlijke jaarlijkse inkomen hebben kunnen beleggen, wat voor een deel zijn vermogen van ruim 745 000 gulden verklaart Verder is het wel aan te nemen dat hij van zijn ouders het een en ander geerfd zal hebben en ook nog van twee tantes, Erkenraad en Cornelia Heinsius, zusters van zijn vader, die hem in 1704 tot mede erfgenaam benoemen⁶ Zijn jaarlijkse inkomsten waren aanzienlijk aan salarissen 12 000 gulden als raadpensionaris, 1500 als grootzegelbewaarder, 1000 als pensionaris van de Ridderschap en 1200 als bewindhebber van de VOC Aan zijn functies van grootzegelbewaarder en stadhouder van de lenen waren bovendien nog emolumenten verbonden, die aanzienlijk konden zijn Daarnaast trok hij dan nog inkomsten uit zijn vermogen, dat voor een zeer groot deel belegd was in Hollandse obligaties Als eerste dienaar van Holland stelde hij blijkbaar een groot vertrouwen in de solvabiliteit van het gewest De rest van zijn vermogen was belegd in Genera lteits obligaties en stedelijke van Delft en Amsterdam en verder nog enkele andere fondsen, zoals de VOC De opbrengst, behalve die van de VOC aandelen, kan niet erg hoog geweest zijn De Nederlandse fondsen gaven meestal geen hogere rente dan 2½ a 3%, terwijl buitenlandse obligaties meestal meer opleverden⁷ Deze laatste ontbreken bij Heinsius echter geheel, hoewel vooral Ingelse staatsschuldbrieven en obligaties ten laste van de Keizer in die dagen al een gezocht beleggingsobject vormden Ook in de

- 1 Resol Vroedschap Haarlem, 28 juni 1689, G A Haarlem, Arch stad, kasten 3 en 4, nr 27, f. 28
- 2 Resolutieboek van Veertigen, 27 juni 1689, G A Delft, 1e afd, nr 13 5, f 189v en 190
- 3 Zijn grafsteen is nog aanwezig en wordt beschreven door Van Buisson *Grafmonumen en*, p 135 en 136
- 4 Het huis is afgebeeld op de plattegrond in De Riemer, *Beschryving van s Gravenhage*, I, tegenover p 98
- 5 De gegevens over zijn vermogen zijn afkomstig uit de akte van boedelscheiding die na zijn dood werd opgemaakt en nog aanwezig is in H A 2375 Men vindt er in opgesomd zijn tot tale bezit, de inboedel van zijn huis, zijn kleding en schilderijen. Jammer genoeg bestaat er geen inventaris van zijn bibliotheek, die aanzienlijk geweest moet zijn
- 6 G A. Delft, Not Arch, nr 2337 A, f 73.
- 7 Van Dillen, *Van Rijkdom en Regenten* p 460

Engelse Oostindische Compagnie en de Bank van Engeland werd door Nederlanders al vóór 1720 geïnvesteerd,¹ maar Heinsius heeft hier niet aan deelgenomen. Opmerkelijk is verder dat hij geen onroerend goed bezat, geen heerlijkheden, geen buitenhuizen, boerderijen of jachten, zelfs zijn woning was zoals reeds gezegd, niet zijn eigendom. Dit alles vormt wel een grote tegenstelling tot de gewoonte van die dagen, waarbij het bezit van een heerlijkheid voor een regent in goeden doen bijna vanzelfsprekend was. Het is eens te meer een bewijs van het bescheiden karakter van Heinsius. Ook zijn huispersoneel was niet talrijk: een koetsier voor de drie koetsen en de drie paarden die hij bij zijn overlijden bezat, een knecht en een tuinman en voor de huishoudelijke dienst een huishoudster en twee meiden. Daarnaast had hij nog op kosten van de Staten van Holland een secretaris.²

Dat Heinsius schatrijk was blijkt wel uit een vergelijking van zijn nagelaten vermogen met dat van andere regenten uit zijn tijd. Een Amsterdams burgemeester als de bekende Nicolaas Witsen liet in 1717 de bescheiden som van 292.500 gulden na.³ Joan de Vries, eveneens burgemeester van Amsterdam en raad in de Admiraliteit aldaar, liet in 1708 200.000 gulden na⁴ terwijl diens collega Nicolaas van Bambeek in 1722 bijna 300.000 gulden bezat.⁵ Bescheiden bedragen dus vergeleken met Heinsius, maar er waren ook heel wat rijkere lieden onder de toenmalige regenten, zoals bijvoorbeeld Alexander Velters († 1719), met een nalatenschap van meer dan 1.000.000 gulden.⁶ De kroon spant wel de Amsterdamse burgemeester Jeronimus de Haze de Georgio, die bij zijn dood in 1725 meer dan 3 miljoen nalaat⁷, terwijl ook de ontvanger-generaal van de Unie, Cornelis de Jonge van Ellemeet († 1721), ver boven het gemiddelde uitkomt met zijn 2 miljoen.⁸ Van De Haze werd gezegd dat hij een van de rijkste mannen in de Republiek was, terwijl De Jonge van Ellemeet als ontvanger-generaal buitenlandse leningen die onder garantie van de Staten-Generaal werden afgesloten, hier te lande mocht negotieren. Hij ontving dan als commissie 1% van het geleende bedrag.⁹ Aldus kon hij op legale wijze zijn normale salaris aanvullen. Ook hij had een groot deel van zijn vermogen in Hollandse obligaties belegd, maar daarnaast bezat hij nog voor 730.000 gulden onroerend goed.¹⁰ Hoe onvolledig deze vergelijking ook zijn mag, het is wel duidelijk dat Heinsius tot de zeer rijken behoorde.

De erfgenamen¹¹ van Heinsius' boedel, — er was na aftrek van kosten en legaten nog ruim 677.000 gulden te verdelen —, waren de twee kinderen van zijn tien jaar jongere zuster Catharina (1651-1706), die getrouwd was geweest met Anthony van der Heim Gerritsz, raad en rekenmeester der domeinen van Holland. Deze twee kinderen waren Maria Adriana (1686-1714) en Anthony (1693-1746). Maria Adriana van der Heim was getrouwd met Willem Sluysken, heer van Ter Horst († 1725), raad en rekenmeester der domeinen van Holland, en had bij hem drie kinderen die in 1720 voor hun inmiddels reeds overleden moeder de helft van de boedel erfden. Anthony van der Heim, de erfgenaam van de andere helft, was in 1720 secretaris van de Generaliteits-rekenkamer en werd in 1737 raadpensionaris van Holland.¹² In het testament van zijn oom waren alle boeken en papieren aan hem toebedeeld en zo kwam het Heinsius-archief terecht in de familie Van der Heim, die het zorgvuldig bewaarde. In 1886 werd het archief tenslotte door de toenmalige eigenaar, de al eerder genoemde jhr. mr. H.J. van der Heim, die reeds vele stukken uit de verzameling gepubliceerd had, aan het

1. Groeneveld, *Economische crisis*, p. 90 en 91.

2. Diens officiële titel was: „commis van den Lande van Hollandt ende Westvrieslandt, ten comptoire van den Raedt-Pensionaris”. Mr. Johan de Hallarea bekleedde dit ambt van 1676 tot 1709, waarna Mr. Jacob Surendonck hem opvolgde.

3. Elias, *Vroedschap*, I, p. 545.

4. *Ibidem*, II, p. 591.

5. *Ibidem*, p. 648.

6. *Ibidem*, p. 668.

7. *Ibidem*, p. 599.

8. De Muinck, *Regentenhuishouding*, p. 55 vlg.

9. *Ibidem*, p. 21 vlg.

10. *Ibidem*, p. 67 en 102.

11. Zie over de familie het reeds genoemde artikel van Van der Lely, „Kwartierstaten van Delftsche vroedschappen”.

12. Zie over hem: *NNBW*, X, k. 352.

Rijk ten geschenke gegeven. Sindsdien berust het in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage.

Er is slechts één portret van de raadpensionaris bekend; hij hield er waarschijnlijk niet van zich te laten schilderen. Het enige bekende schilderij is gemaakt door Gerbrand van den Eeckhout, een Amsterdams schilder en leerling van Rembrandt.¹ Waarom Heinsius zich door een Amsterdams schilder heeft laten portretteren is niet duidelijk, maar misschien bestond er tussen hen een familierelatie, omdat zowel de stiefmoeder van de schilder, als de moeder van Heinsius Dedel heetten. Het portret, waarvan het origineel verloren is gegaan, en dat alleen nog bestaat in de vorm van een 18e eeuwse gravure van J.A. Claessens, die weer werkte naar een kopie van het originele schilderij door H. Pothoven, stelt Heinsius voor als jonge man,² misschien juist benoemd tot secretaris van Delft of zelfs nog wel eerder. Portretten van Heinsius uit zijn tijd als raadpensionaris zijn helaas niet bekend.

Niet alleen in zijn particuliere leven was Heinsius een bescheiden mens, ook als staatsman vindt men hem voortdurend kwalificaties toegemeten als voorzichtig, tactvol, hardwerkend, van een wijs oordeel en een helder inzicht.³ In zijn eerste jaren na zijn ambtsaanvaarding luidt het oordeel over hem in het algemeen gunstig, maar men vindt hem te schuchter. De stadhouder schrijft op 14 januari 1690 aan Portland dat hij „timidité” bij de nieuwe raadpensionaris heeft bespeurd,⁴ evenals Waldeck, die in een brief van 26 juni 1689 aan Willem III Heinsius prijst, maar ook weer zijn bangheid naar voren haalt.⁵ Portland verzucht in februari 1690 nog dat men Fagel mist, maar een week tevoren had hij al geschreven dat Heinsius door zijn redelijkheid en zijn geduld goed werk doet, speciaal door mensen die aarzelen, op het rechte pad te brengen, maar dat hij nog niet zelfstandig genoeg is: „mais dans des affaires de la nature de ceus-ci, il a besoin d'un peu de soutien dans ces commencements, n'estant pas encore accoustumé à faire la guerre et à animer son monde; je croy que la douceur de son tempérament i contribue un peu”.⁶ Heinsius heeft zich echter snel aangepast aan zijn nieuwe functie en dit soort van klachten hoort men later niet meer. Willem III zag in hem in 1688 de enige man die het moeilijke ambt van raadpensionaris kon bekleden en tot 1702 heeft hij met hem een nauwe samenwerking gehad, gebaseerd op volledige vriendschap en vertrouwen. Hun uitgebreide correspondentie is daar het beste bewijs van.

Soms lijkt het erop alsof Heinsius voor Willem III niet meer was dan zijn plaatsvervanger in Holland, als hij zelf in Engeland verbleef, een getrouw uitvoerder van de orders die uit Londen kwamen. Dit beeld echter behoeft enige herziening. In de loop der tijd liet Willem steeds meer van de Nederlandse affaires aan de raadpensionaris over en ging hij steeds meer op diens oordeel af. De stadhouder-koning verstond de kunst de verantwoordelijkheid met anderen te delen⁷ en Heinsius nam, naarmate hij meer vertrouwen in eigen kunnen kreeg en steeds meer het vertrouwen van anderen ging genieten, meer zaken uit Willem's hand en deze liet graag het initiatief in Nederlandse, maar ook in buitenlandse zaken, zoveel mogelijk over aan zijn bekwaamste dienaar en tegelijk trouwe vriend en naaste medewerker.⁸ Sterker nog, Heinsius was de leidende figuur bij de vrede van Rijswijk en zeker bij de verdelingsverdragen van de Spaanse successie.⁹ De raadpensionaris verloor in 1702 een vriend, een gelijkgezinde, bijna een collega, met wie hij het geheel eens was, niet een meester wiens bevelen hij blindelings opvolgde.¹⁰ Heinsius was zodoende volledig in staat na de dood van de koning-stadhouder de geza-

1. Zie over hem: *NNBW*, V, k. 147.

2. Van den Eeckhout overleed in 1674, dus Heinsius was hoogstens 33 jaar.

3. Zie voor meningen over zijn karakter, behalve de reeds genoemde werken: *Mémoires de Mr. de B.*, p. 11 vlg.; Hatton, *Diplomatic Relations*, p. 23 en 24; Murray, *An honest diplomat*, p. 32 en 46; Müller, *Wilhelm III.*, II, p. 60 en 61.

4. Japikse, *Willem III en Portland*, 1e gedeelte, I, nr. 75.

5. Müller, *Wilhelm III.*, II, p. 61 en 62.

6. Japikse, *Willem III en Portland*, 1e gedeelte, I, nrs. 84 en 88.

7. Renier, *Noord-Nederlandse natie*, p. 249.

8. Baxter, *William III.* p. 258 vlg. en 345 vlg.

9. Zie over de verhouding tussen Willem III en Heinsius het verhelderende artikel van Lademacher, „Wilhelm III. von Oranien und Anthonie Heinsius”, vooral p. 257 vlg.

10. Renier, p. 250.

menlijk ontworpen strategie tegenover Frankrijk uit te voeren. Ook op het vlak van de binnenlandse politiek voltrok de verandering zich geleidelijk. De raadpensionaris had ook hier steeds meer van de stadhouder overgenomen, zoals bijvoorbeeld de electie van de stedelijke magistraten en mede daarom is de overgang naar het tweede stadhouderloze tijdperk in Holland betrekkelijk rustig verlopen, men zou zelfs kunnen zeggen dat het al lang voor 19 maart 1702 was begonnen. Ook Heinsius heeft zich blijkbaar gemakkelijk aan de nieuwe toestand aangepast al zal hij de steun van de stadhouder wel gemist hebben.

Zijn belangstelling ging vooral uit naar de buitenlandse politiek en de daarmee samenhangende militaire aangelegenheden. En financier, zoals voor hem De Witt en Hagel was hij niet. Hij trouwens in 1688 sprake van geweest het ambt van raadpensionaris te splitsen in twee ambten, een voor de financiën en een voor de buitenlandse zaken.¹ Cornelis Teresteyn van Halewijn schrijft erover aan de prins, zoals Huygens meedeelt.² De stadhouder was ook wel een voorstander van het plan tot splitsing van het ambt, wat blijkt uit een brief van 8 april 1689 aan Waldeck, waarin hij spreekt van een functionaris voor de financiën en een voor de „police”, het bestuur dus, maar hij acht een dergelijk plan op het ogenblik niet uitvoerbaar, vooral niet door zijn afwezigheid.³ Het is er ook niet meer van gekomen.

Heinsius was een diplomaat, voorzichtig met zijn woorden. Hij wist iedereen de indruk te geven dat hij het wel min of meer met hem eens was, zonder echter iets te beloven of zijn eigen standpunt prijs te geven. Zijn tact werd algemeen geroemd en over een ding zijn alle bronnen het eens: hij was volstrekt onomkoopbaar. Drie karakterstschetsen, gemaakt door tijdgenoten toen de raadpensionaris op het hoogtepunt van zijn carrière stond, mogen hier volgen.

De eerste is afkomstig van Adrianus Engelhard Helvetius, in Nederland geboren, in Frankrijk als arts gevestigd en tussen 1705 en 1710 enige malen door de Franse regering naar de Republiek gezonden om de mogelijkheid van vrede te peilen. Hij diende in 1706 een memorie voor de Franse regering in, waarin hij het bestuur en de bestuurders van de Republiek nauwkeurig beschrijft. Van Heinsius zegt hij: „een man met grote ervaring en zeer gematigd. Hij zal nooit harde woorden gebruiken, hij zal nooit iemand botweg iets weigeren, maar zijn beloften zijn meestal voorwaardelijk. Als een verzoek hem niet zint zal hij dat niet laten merken, maar het doorgeven aan anderen die wel kunnen weigeren. Hoewel hij een creatuur van de stadhouder is, weet hij ook de felste republikeinen te verzoenen door een brandende liefde voor de vrijheid te betuigen, „en affectant de partager avec eux une autorite que personne ne lui envie, parce qu'il en use tres moderamment. Quelque soient les motifs du desinterressement et du peu d'ambition qu'il fait paroître, il est seur que par une conduite si sage, il s'est fait egale ment aimer du peuple, charme de sa simplicité et des gens du gouvernement pour les quels il a de tres grands egards”.⁴ Tot zover Helvetius.

Het tweede portret van Heinsius wordt geschetst door Jean Baptiste Colbert, markies van Torcy, minister van buitenlandse zaken van Lodewijk XIV, die in mei 1709 incognito naar Den Haag werd gezonden om over vrede te onderhandelen. Na zijn aankomst wendde hij zich allereerst tot de raadpensionaris en hij geeft in zijn memoires de volgende beschrijving van de Hollandse staatsman: „Il etoit consommé dans les affaires, dont il avoit une longue experience, intimement lie avec le prince Eugene et le duc de Marlborough, ils formoient ensemble les projets, regloient le tems de l'exécution, ils en dirigeoient la maniere et les moyens, ils etoient comme l'âme de la ligue, mais le pensionnaire n'etoit accuse ni de se complaire assez dans la consideration que lui donnoit la continuation de la guerre pour la vouloir prolonger, ni d'aucune vue d'interêt personnel. Son exterieur etoit simple. Nul faste dans sa maison. - - Son abord etoit froid, il n'avoit rien de rude. Sa conversation polie, il s'échauffoit rarement dans la dispute. Les

1. Fruin Colenbrander, *Staatsinstellingen*, p. 310.

2. *Journalen Huygens* I, p. 51.

3. Muller, *Wilhelm III*, II, p. 151.

4. Van der Bijl, „De Franse politieke agent Helvetius” *BMHG*, 80 (1966), p. 152 vlg., voor het portret van Heinsius speciaal p. 165 en 166.

traites, soit de partage, soit de la grande alliance, avoient passe par ses mains Il estoit donc instruit des affaires principales qui avoient precede la guerre, de ce qui s'estoit pas se depuis qu'elle estoit allumee, par consequent tres capable de connoître et de faciliter, s'il le vouloit, les voies qui pouvoient conduire a la paix"¹

De derde en laatste karakterschets van Heinsius is de uitvoerigste en de meest interessante² Het stuk is geschreven in 1726 of 1727, na de dood van Hoorbeek, Heinsius' opvolger als raadpensionaris, waarschijnlijk door een Hollander die hem van nabij gekend moet hebben Het is mogelijk dat Buys de auteur is zoals wordt beweerd,³ maar zekerheid kan ik hierover niet geven De reden waarom het stuk is geschreven is evenmin duidelijk, want wie had er in Frankrijk nog belang bij een oordeel over een staatsman die al zes jaar dood was?

De auteur begint zijn verhaal met een nauwkeurige beschrijving van de staatsinstellingen van Holland en van de gang van zaken bij de vergaderingen van de Staten van het gewest Hij vervolgt met een precieze opsomming van de taken van de raadpensionaris en van diens rechten en plichten en komt dan tenslotte tot zijn oordeel over de persoon van Heinsius, waarbij hij zegt alleen de waarheid te zullen vermelden, zonder te vervallen in een lofzang of een satire „Monsieur Heinsius ne brilloit point par ce que nous appelons esprit Il n'y avoit rien dans ses entretiens familiers, dans ses conferences avec les ministres, dans ses discours aux Etats, ny dans ses lettres qui eut cette vivacite, cette legerete, cette finesse qu'on demande et qu'on trouve dans un homme d'esprit Il s'embarassoit même asses peu de l'arrangement de ses paroles Il se contentoit d'exprimer nettement sa pensee, c'est a quoy il se bornoit par rapport au bien dire Mais monsieur Heinsius estoit bien dedommage par l'etendue du bon sens et par la sûrete du jugement de ce qui pouvoit luy manquer du cote de la rethorique Il est peu d'hommes qui puissent mieux penser qu'il pensoit, tout ce qu'il disoit et qu'il escrivoit estoit mar que au coin de la sage raison et de la grande reflexion On ne luy entendoit jamais avancer des choses ou foibles, ou pueriles, pas mesme quand il estoit force de soustenir une cause ou problematique, ou mauvaise Il aimoit mieux ne rien dire du tout, que de dire quelque chose ou le bon sens ne dominât pas - C'est dans ce sens exquis et dans ce solide jugement qu'il trouvoit tout les ressorts de sagesse, de prudence, de bonne conduite et de moderation qu'on admiroit dans ce qu'il manioit et proposoit Habile a lire les evenements et a bien connoître l'enchaînement naturel des causes avec leurs effects, il lisoit pour ainsy dire dans l'avenir et certainement il avoit sur cela un talent tout a fait extraordinaire C'est du moins ce sur quoy je l'ay tousjours trouve superieur jusques a en estre etonnant

Comme il pensoit beaucoup, il ne se determinoit que lentement, ses longueurs ont souvent impatiente ceux qui ont eu affaire a luy Le temperament extremement froid dont il estoit, joint a ses reflexions multiples le tenoit asses longtemps suspendu, mais s'appliquant enfin, on le voyoit prendre un partie sense dont il n'estoit point embarrasse de dire les motifs Il attendoit beaucoup du tems, il ne faisoit point difficulte de me le dire quelquefois, penetre de cette remarque de Tacite dont il s'estoit fait une maxime dans les affaires epineuses cunctando restituet rem Cependant il est vray que le longueur de ses deliberations ne luy a pas toujours reussi, non seulement on luy en fit souvent des reproches, mais de plus il en a veu et senti luy même des dangereuses consequences dans les circonstances qui precederent la paix d'Utrecht et dans la paix même, evenement qui luy fit perdre dans la Republique une tres grande parti de son credit et que fut suivi d'une decadence qui influant sur son corps et sur son esprit, le conduisit au tombeau Tous ceux qui l'ont pratique et veu de pres, savent que depuis la paix d'Utrecht il n'estoit presque plus le mesme -

Monsieur Heinsius avoit un talent merveilleux pour la conciliation des esprits

1 Torcy, *Memoires*, II, p 5 vlg

2 Archives de la Ministere des Affaires Etrangeres, Correspondance politique, Hollande, t 366, f 36 45v Een andere en slechter tekst bevindt zich in de serie *Memoires et Documents*, - France, nr 462, f 55 85v Drs J H Kluiver maakte mij opmerkzaam op beide versies en was zo vriendelijk de hier opgenomen tekst te kopiëren

3 Andre en Bourgeois noemen in hun *Recueil des Instructions*, Hollande, III, p 450, noot 1, Willem Buys als auteur, zonder daar echter bewijzen van te leveren

et ce talent d'un prix inestimable, surtout dans les républiques, luy attiroit une considération et une confiance infinie. Comme il en avoit éprouvé mille fois l'utilité, il le cultivoit avec un soin extrême, porté à cela par son naturel doux et pacifique et par la connoissance qu'il avoit de la nécessité et de l'importance d'entretenir l'union et la bonne harmonie dans l'état sans penser jamais à se prévaloir pour ses avantages particuliers des divisions qui ne pouvoient se terminer que par son ministère. La probité de monsieur Heinsius estoit parfaite à toutes sortes d'égards; personne n'a jamais pu se plaindre d'aucun manque de parole de sa part, d'aucun mauvais office, ny mesme de la moindre indiscretion et il étoit ennemi déclaré de la dissimulation, de l'artifice et de la duplicité - - - Ce ministre estoit extrêmement laborieux à quoy il estoit porté par son inclination et secondé par la nécessité des affaires; d'ailleurs il n'estoit partagé ny par les plaisirs, ny par la table. Ses plaisirs se bornoient à une courte promenade dans son jardin et sa table extrêmement frugale ne voyoit jamais de convives. Il ne mangeoit jamais chez personne et personne ne mangeoit jamais chez luy". Eén ongunstige eigenschap moet echter genoemd worden: zijn uiterste zuinigheid, soms ontaardend in vrekigheid, die zijn oordeel in belangrijke zaken wel eens heeft vertroebeld. Hij beschouwde zelf deze zuinigheid als een deugd, hoewel de auteur van het stuk er anders over denkt, maar „il faut ajouter pour la décharge que très certainement il n'a jamais converti à ses usages et à ses intérêts personnels un denier des fonds de l'Estat. Par exemple il estoit le maître absolue et sans compte rendre de cent mille florins par an pour ses correspondances, mais à la fin de chaque année il produisoit l'état de ces sortes de dépenses avec une exactitude scrupuleuse et il faisoit voir en détails que souvent il n'y avoit pas employé la cinquième partie de ce petit fonds. Sur cela l'Estat le pressa toujours de garder le reste pour luy, mais il le refusa constamment".

De onbekende auteur vervolgt nog met een beschrijving van de werkwijze van de raadpensionaris, zowel wat betreft de binnenlandse, als de buitenlandse politiek, en uit zijn verslag blijkt duidelijk dat Heinsius de touwtjes stevig in handen had.

In later jaren, vooral na de vrede van Utrecht, blijkt Heinsius ondanks zijn hoge ouderdom, nog niets van zijn werkkraft te hebben verloren. Tijdgenoten staan nog altijd verbaasd over de hoeveelheid werk die de oude staatsman kan verzetten en ook de tact en de integriteit van zijn jonge jaren hebben hem nog niet verlaten. Maar zijn veelgeprezen voorzichtigheid gaat nu soms wel wat te ver en ontaardt dan in vaagheid en besluiteloosheid. Hij heeft blijkbaar ook niet meer die soepelheid van geest die vroeger een van zijn deugden was, en men noemt hem dan soms koppig en eigenwijs.¹ Zijn voornaamste bezigheden lagen ook toen nog op het vlak van de buitenlandse politiek, zodat de noodzaak van financiële en constitutionele hervormingen in de Republiek, door hem misschien wel onderkend, niet voldoende aandacht kreeg. Hij had niet meer die belangstelling en het doorzettingsvermogen om deze problemen aan te pakken en liet het initiatief hierbij graag aan anderen over.

Een belangrijk aspect van de werkwijze van Heinsius moet hier nog genoemd worden. Zoals gezegd was hij zeer voorzichtig en diplomatiek en riskeerde hij niet graag dat één van zijn voorstellen in de Staten van Holland geen meerderheid zou behalen. Tweedracht binnen Holland, zoals in het begin van de jaren tachtig van de zeventiende eeuw, was voor hem uit den boze en daarom hield hij altijd nauw contact met vele stedelijke regeringen en speciaal met die van Amsterdam, de machtigste stad van het gewest. Zijn vertrouwelijke en uitgebreide briefwisseling met Willem Buys, de Amsterdamse pensionaris, is daar een bewijs van. Zonder de steun van Amsterdam was een voorstel in de Staten van Holland en dus ook in de Staten-Generaal vrijwel niet haalbaar en Heinsius overtuigde zich er van tevoren van of die steun wel verleend zou worden. Ook Bruno van der Dussen, de Goudse pensionaris en burgemeester, en een familielid van Heinsius, speelde een belangrijke rol bij dit interne beraad. Door zijn huwelijk was deze verwant aan de Amsterdamse burgemeesters Gerbrand Pancras en Joan Corver en hij was bekend om de handige manier waarop hij de stemmen in de Staten van Holland wist te manipuleren. Hij stond op zeer vertrouwelijke voet met de raadpensionaris.

Heinsius' positie als rechterhand van Willem III en als meest invloedrijke man

1. Hatton, *Diplomatic Relations*, p. 24; Murray, *Honest diplomat*, p. 46.

in Holland deden hem, vooral in de ogen van buitenlanders, ver uitstijgen boven het niveau van een raadpensionaris van een van de gewesten van de Republiek. Met Marlborough en Eugenius van Savoye behoorde hij tot de leiders van de Grote Alliantie tegen Frankrijk en Spanje en in alle Europese hoofdsteden diende met hem rekening te worden gehouden. Zijn briefwisseling is hiervan het duidelijkste bewijs. De opmerking van Golowin, Peter de Grote's minister van oorlog, dat Heinsius' „wereltberoemde prudence en renomee gantsch Europa vervult”¹ mag als vleierij bedoeld zijn, waar was het wel!

Het is hier niet de plaats uit te weiden over de staatsinstellingen en de verdeling van de macht in de Republiek.² Enige opmerkingen over de functie van raadpensionaris van Holland zijn echter nodig voor een goed begrip van de positie van Heinsius. De raadpensionaris was het enige permanente lid van de Staten van Holland. Als pensionaris van de Ridderschap, het eerste lid van de Staten, deed hij in de vergadering de voorstellen, leidde de besprekingen en formuleerde tenslotte de resoluties. Hij opende de binnengekomen brieven en was gerechtigd briefwisseling te houden met de Nederlandse gezanten in het buitenland; verder mocht hij de in Den Haag geaccrediteerde vreemde gezanten ontvangen en met hen corresponderen. Hij was het enige permanente lid in de vergadering van Gecommitteerde Raden, het dagelijks bestuur van de provincie, en tenslotte was hij de leider en woordvoerder van de Hollandse deputatie in de Staten-Generaal en ook daar een van de weinige permanente afgevaardigden. Dit alles, nog gecombineerd met het lidmaatschap van verschillende commissies van de Staten-Generaal, zoals het Besogne dat de buitenlandse betrekkingen behandelde, maakte hem tot de meest invloedrijke en best geïnformeerde staatsman van de Republiek,³ juist zoals na 1650, weer in de periode na 1702, toen er geen stadhouder was die de macht aan zich zou kunnen houden.

De aard van Heinsius' omvangrijke correspondentie is misschien enigszins eenzijdig, mede bepaald door zijn eigen belangstelling en door de tijdsomstandigheden. De buitenlandse politiek en de militaire aangelegenheden overheersen sterk, terwijl de binnenlandse politiek vrij zwak is vertegenwoordigd. Alleen zeer ingrijpende kwesties als de plooiertijen in Gelderland, — voor een Hollander strikt genomen ook buitenland —, vinden hun weerslag in zijn briefwisseling. Ook de moeilijkheden rond de erfenis van Willem III komen nogal eens aan de orde, hoewel hier natuurlijk ook de buitenlandse betrekkingen, vooral gezien de sterke positie van de Hohenzollerns, een grote rol speelden. Veel van alle binnenlandse zaken, zeker van de intern Hollandse zaken, zal mondeling zijn afgedaan tussen Heinsius en een kleine groep van invloedrijke regenten zoals de Amsterdamse pensionaris Willem Buys, diens Goudse collega Bruno van der Dussen, de thesaurier-generaal van de Unie Jacob Hop, de secretaris van de Raad van State Simon van Slingelandt en de griffier van de Staten Generaal François Fagel. Helvetius noemt in dit verband ook nog Isaac van Hoonbeek, de Rotterdamse pensionaris, en de hiervoor reeds opgetreden Dordtenaar Herman van den Honert.⁴ Deze mensen zagen elkaar bijna dagelijks in Den Haag en hadden dus weinig behoefte elkaar regelmatig te schrijven. Van Fagel en Slingelandt is zo goed als niets te vinden in het Heinsius archief, zomin als in hun eigen archieven. Van de anderen alleen als zij als gezant of gedeputeerde te velde buiten Den Haag vertoefden. Heinsius zelf kwam hoogst zelden buiten zijn woonplaats. De aard van de briefwisseling, voor zover dan aanwezig, tussen de raadpensionaris en de leden van deze inner circle geeft hun wederzijds vertrouwen goed weer; zij spreken zich duidelijk uit over bepaalde kwesties en steken hun mening over allerlei personen niet onder stoelen en banken. Ook Heinsius zelf houdt zich in zijn brieven aan

1 Zie hierna p. 198.

2. Zie over de staatsinstellingen van de Republiek Fruin-Colenbrander, *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland*; Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, over het ambt van raadpensionaris in het bijzonder Greve, „Het ambt en de instructies van den raadpensionaris”. *BVG.O.*, 4e reeks, 2, p. 367 vlg.

3 Wansink, „Holland and six allies”, *Britain and the Netherlands*, IV, p. 134 en 139.

4 Van der Bijl, „Helvetius”, p. 167.

hen veel minder op de vlakke en komt veel meer voor zijn mening uit dan anders zijn gewoonte is.

Men moet niet verwachten in deze correspondentie veel over Heinsius' particuliere leven te vinden een enkele toevallige mededeling over zijn gezondheid of een toespeling op een familierelatie. Brieven aan zijn zusters of andere naaste familieleden zijn niet of niet meer aanwezig. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat dergelijke brieven door Heinsius zelf of door de latere bezitters van het archief er uit gelicht zijn.

Zoals gezegd ligt het zwaartepunt van de briefwisseling van de raadpensionaris zeer duidelijk bij de buitenlandse politiek en de daar nauw mee verbonden militaire zaken. In de praktijk was de Hollandse raadpensionaris minister van buitenlandse zaken van de Republiek en zeker bij ontstentenis van een stadhouder berustte de leiding van de affaires bij hem. Buitenlandse staatshoofden, ministers, diplomaten en militairen wendden zich allereerst tot hem, als de centrale figuur in het Nederlandse staatsbestel. Ook de Nederlandse gezanten in het buitenland schrijven regelmatig aan hem, evenals de meeste hoge officieren van het Staatse leger. Gezanten waren uiteraard verplicht van hun doen en laten verslag uit te brengen aan de Staten-Generaal, maar daar geheimhouding, zelfs van secrete brieven, bij een dergelijk veelhoofdige college meestal niet mogelijk was, schreven zij vertrouwelijke of geheime bijzonderheden aan de raadpensionaris, die dergelijke brieven in zoverre als particulier mocht beschouwen dat hij ze niet bij de ambtelijke stukken behoefde te leggen en er dus aan niemand mededeling van behoefde te doen. Zodoende treft men de meest vertrouwelijke uitlatingen van gezanten en militairen niet aan in de archieven van de Staten-Generaal of van de Raad van State, maar in dat van Heinsius. Zijn discretie was wijd en zijd bekend en vaak zal men in aan hem gerichte brieven kunnen lezen dat hij bepaalde informatie naar eigen goeddunken mag gebruiken of achterhouden.

De meeste gezanten maakten van elke postdag, meestal één of tweemaal per week, gebruik om te schrijven, ook als er geen nieuws was. Sommigen herhalen dan nog eens wat al eerder gemeld was, anderen schrijven kortweg dat er niets van belang gebeurd is. De verbinding met Engeland, van het grootste belang in deze tijd van nauwe samenwerking, was natuurlijk volledig afhankelijk van weer en wind. De pakketboten voeren indien mogelijk tweemaal per week tussen Den Briel en Harwich, maar vaak koemen wij vermeldingen tegen dat men in Engeland een aantal Hollandse posten mist, omdat de boten niet kunnen uitvaren door storm of tegenwind. Ook Franse kapers zorgden nog wel eens voor een onderbreking van de dienst.

Over het algemeen werd de gewone postdienst gebruikt; slechts in zeer bijzondere gevallen werd een speciale koerier gestuurd, maar soms kon een gezant wel eens gebruik maken van een zich toevallig voordoende gelegenheid, wanneer bij voorbeeld een bevriend staatshoofd een koerier naar Den Haag zond. Albert van der Meer, gezant bij de Zwabische en Frankische kreitsen, en zonder vaste standplaats rondtrekkend, had een postadres bij de bankier Behagel te Frankfurt, deze stuurde de voor Van der Meer bestemde brieven aan hem door.¹

Men streefde er zoveel mogelijk naar de postroutes via het territorium van bevriende mogendheden te laten lopen, ook al hield dat een omweg in. Het onderscheppen van brieven door derden was een normale zaak en daarom dringt de luitenant-generaal Noyelle er bij Heinsius op aan de post van Den Haag naar Bergen op Zoom via een andere weg te leiden dan de totnogtoe gebruikte, die een onderdeel vormde van de route Holland Antwerpen-Brussel en in Spaanse handen was. Noyelle was bang dat op deze manier staatsgeheimen zouden uitlekken.²

Wanneer de verbinding met Holland zeer onzeker was, zoals bij voorbeeld vanuit Constantinopel, dan was het gebruikelijk dat met een latere post of via een andere weg een duplicaat van elke brief werd verstuurd. Ook Philips van Almonde, de bevelhebber van de Staatse vloot, stuurt, zodra hij op zee is, met een volgende post duplicaten van zijn brieven aan Heinsius.

Uit zijn briefwisseling blijkt dat Heinsius zijn talen goed beheerste. Met even

1 Zie hierna p. 212.

2 Zie hierna p. 46 en 128.

veel gemak schrijft hij in het Nederlands als in het Frans, waarbij hij een brief altijd beantwoordt in de taal waarin deze was gesteld, ongeacht of de correspondent een Nederlander of een vreemdeling is. Ook het Engels beheerste hij goed, in die dagen ondanks vrij nauwe contacten tussen Engeland en de Republiek toch nog wel een bijzonderheid voor iemand die slechts korte tijd en dan nog jaren geleden in Engeland geweest was. Brieven in het Engels schreef hij zelden.¹ misschien ook omdat het niet vaak nodig geweest zal zijn: het Frans was immers in heel Europa zo ingeburgerd als diplomatieke taal, dat het overal verstaan en begrepen werd door de mensen uit de kringen met wie Heinsius correspondeerde. Van de enige Russische brief die in dit deel is opgenomen, heeft hij blijkbaar een vertaling laten maken.² Met de weinige in het Latijn gestelde brieven zal Heinsius met zijn juridische opleiding weinig moeite gehad hebben. Hoogduitse brieven komen zelden voor.

Een opmerkelijk verschijnsel is dat Heinsius zijn brieven vrijwel altijd eigenhandig schreef; zijn stijl is erg beknopt en daarom is de bedoeling soms moeilijk te begrijpen. Ook in zijn eigen tijd had men daar soms moeite mee: Wassenaer-Obdam klaagt tenminste dat Heinsius zijn brieven zo cryptisch stelt, dat hij er geen touw aan vast kan knopen.³

Aparte aandacht moet geschonken worden aan Heinsius' organisatie van de geheime dienst tijdens de Spaanse successie-oorlog. De precieze werking van een dergelijke in het verborgene opererende dienst is vaak niet meer na te gaan en vele details zullen wel altijd onbekend blijven, maar zo nu en dan is het toch mogelijk het doen en laten van een enkele geheime agent na te gaan. Strikt genomen is het niet juist om te spreken van een geheime dienst: een dergelijke dienst als zodanig bestond niet. Alles hing af van de raadpensionaris persoonlijk, van zijn contacten en van zijn organisatievermogen. Vast staat wel dat Heinsius uitstekend op de hoogte was van alles wat zich in Europa afspeelde en hij moet een heel netwerk van correspondenten gehad hebben in alle plaatsen waar wat omging. Allereerst kreeg hij natuurlijk zijn informatie van de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers in het buitenland, alsmede van de min of meer officiële correspondenten zoals Saunière de l'Hermitage in Londen. Tijdens de oorlog was het vanzelfsprekend van het grootste belang om op de hoogte te blijven van de handel en wandel van het Franse hof en Heinsius blijkt er uitstekend in geslaagd te zijn zich de nodige informatie te verschaffen. Van der Dussen zegt in 1709 bij het begin van de onderhandelingen met Rouillé tegen deze „que le pensionnaire avoit à la cour de France des correspondants fideles & bien informés, qui l'instruisoient bien régulièrement des plus secrètes délibérations du Conseil, des expéditions qui se faisoient dans les bureaux des ministres, aussi-bien que dans le cabinet du comte de Bergheick. Le pensionnaire, dit-il, (dwz. Van der Dussen) sait le contenu des dépêches que vous avez écrites depuis que vous êtes en Hollande, le portrait que vous avez fait des deux députés choisis pour traiter avec vous”.⁴ Grootspraak van Van der Dussen om indruk te maken op Rouillé? Misschien overdrijft hij enigszins, maar een kern van waarheid zit er zeker in.

Een van deze correspondenten in Parijs was de Zweedse gezant aldaar, Johan Palmquist, die in samenwerking met zijn collega in Den Haag, Nils Lillieroot, bevriend met Heinsius sinds hun verblijf in Parijs, de raadpensionaris op de hoogte hield van de Franse plannen. Ook Jean de Robéthon, voormalig secretaris van Willem III en nu als zodanig in dienst bij de hertog van Celle, speelde een rol bij deze correspondentie.⁵ Na het vertrek van Palmquist uit Parijs naar Den Haag in 1703, schijnt zijn opvolger in Parijs, Daniel Cronström, de correspondentie te hebben voortgezet, ook nu weer in

1. De enige voorbeelden die mij totnogtoe onder ogen zijn gekomen, zijn twee eigenhandige minuten in het Engels aan Sir Henry Sidney, secretary of state, uit het jaar 1691. H.A. 220.
2. Zie hierna nr. 332.
3. Zie hierna p. 9 en 24.
4. Torcy, *Mémoires*, I, p. 192.
5. Zie hierna p. 25.

samenwerking met het hof van Hannover-Celle.¹ Deze Cronstrom was een broer van Isaac Cronstrom die in het Staatse leger diende en zal dus ongetwijfeld over de nodige contacten in Nederland beschikt hebben. Waar het geld dat hiermee gemoeid was, vandaan kwam, is niet altijd even duidelijk. Het contact met Palmquist was nog tijdens het leven van Willem III gelegd en deze zal als koning van Engeland vermoedelijk wel voor de kosten opgekomen zijn.² Ook is het mogelijk dat de keurvorst van Hannover later een deel van de kosten voor zijn rekening heeft genomen. Heinsius beschikte zelf over een fonds dat door hem naar eigen goeddunken voor deze doeleinden gebruikt kon worden, zonder dat hij er verantwoording van moest afleggen, evenals trouwens zijn voorgangers als raadpensionaris.³ Op de Staat van Oorlog kwam jaarlijks een bedrag van 74.000 gulden voor, bestemd voor de secrete diensten.⁴

In Celle, knooppunt van postroutes naar Skandinavië, functioneerde al geruime tijd een complete spionagecentrale, die in 1702 onder leiding kwam te staan van de reeds genoemde Robéthon, en waar alle post tussen Frankrijk en Zweden geopend, gelezen en zonodig gekopieerd werd.⁵ Robéthon of de Hannoveraanse gezant in Den Haag, Johann Kaspar von Bothmer, gaven het nieuws dan weer door aan Heinsius.

Ook postmeesters gaven Heinsius zo nu en dan nuttige informatie: die in Den Briel, Jacob van der Poel, houdt de raadpensionaris regelmatig op de hoogte van alles wat er met de pakketboot uit Engeland binnenkomt en zijn Brusselse collega Jaupin kondigt in 1709 de komst van de Franse minister van buitenlandse zaken Torcy aan Heinsius aan, hoewel Torcy, die incognito reisde, speciaal had vermeden Brussel aan te doen.⁶

De Franse havensteden dienden vanzelfsprekend nauwlettend in het oog te worden gehouden om tijdig van het gereedkomen of uitlopen van Franse schepen op de hoogte te zijn en Heinsius had in samenwerking met Job de Wildt, de secretaris van de Amsterdamse Admiraliteit, hiervoor een netwerk van correspondenten in alle belangrijke Franse havens. Deze organisatie werd vanuit Rotterdam geleid door de bekende Hugenootse predikant Pierre Jurieu, die deze dienst al tijdens de Negenjarige oorlog had opgericht. Jurieu maakte vooral gebruik van familieleden van uitgeweken Hugenoten en zijn dienst schijnt uitstekend gewerkt te hebben.⁷ Ook na 1702 bleef Jurieu op dit terrein actief, al droeg hij langzamerhand de dagelijkse leiding over aan de eveneens in Rotterdam gevestigde Etienne Caillaud. In Nederland en Engeland was men zodoende uitstekend op de hoogte van de Franse uitrusting ter zee. Dat de betekenis van deze dienst ook in Engeland onderkend werd, blijkt wel uit het bezoek dat Marlborough in 1702 aan Jurieu brengt.⁸

De grensvestingen van de Republiek zelf moesten natuurlijk eveneens geobserveerd worden om de sterkte van de vijandelijke legers te kunnen peilen en vooral de onoverzichtelijke Zuidgrens bood alle gelegenheid om die informatie te verkrijgen. In Maastricht, hoeksteen van de defensie van de Republiek in die kwartieren, had Heinsius correspondenten als Ernst Pestors, ontvanger der contributies aldaar, en de Luikenaar Laurent de Méan, die hem zeer regelmatig op de hoogte hielden van alles wat er in het Luikse van belang voorviel; ook de Luikse officier in Staatse dienst, Trognée, informeert Heinsius op diens verzoek zeer nauwkeurig. In Bergen op Zoom is het de luitenant-generaal Noyelle die de raadpensionaris van tijd tot tijd bericht over de sterkte van de vijandelijke legers in die streken.

Vooral in de beginperiode van de oorlog, als de geallieerde en Frans-Spaanse legers in Brabant en Vlaanderen tegenover elkaar staan, was het van het grootste belang

1. Reese, *Das Ringen um Frieden*, p. 143.

2. Hatton, „Gratifications and Foreign Policy”.

3. Hardenberg, „De organisatie van de secrete diensten tijdens de Republiek”, p. 140 en 141; zie ook hiervóór p. XXV.

4. Ibidem, p. 134.

5. Zie over deze affaire in Celle: Oakley, „The interception of posts in Celle, 1694-1700”.

6. Torcy, *Mémoires*, II, p. 16.

7. Das, „Pierre Jurieu als middelpunt van een spionnage-dienst”, vooral p. 377 vlg.; Knetsch, *Jurieu*, p. 346 vlg. en 370.

8. Das, „Pierre Jurieu”, p. 381.

dat men nauwkeurig de sterkte en opstelling van de vijandelijke legers kende en het hoeft dan ook niet te verwonderen dat er van weerskanten druk gespioneerd werd. Uit het warnet van naamloze spionnen en agenten duikt zo nu en dan de naam op van de man die de organisatie van de hele inlichtingendienst voor de raadpensionaris in dit gebied op zich genomen had.

Deze man was Jacobus van Lansberge, wonende in de Nieuwe Molstraat in Den Haag. De familie Lansberge(n) was afkomstig uit de omgeving van Kortrijk en vestigde zich later in Zeeland en Staats-Vlaanderen.¹ Onder hen waren veel artsen, apothekers en predikanten. Jacob werd in 1656 in Den Haag geboren als zoon van Martinus van Lansberge, schepen en burgemeester van Hulst, en later als apotheker in Den Haag gevestigd. Jacob werd op zijn beurt schepen en burgemeester van Hulst en Hulsterambacht, schreef daar in die tijd zijn „Beschryving der stad Hulst” en trok daarna naar Den Haag waar hij zich als advocaat vestigde. Wanneer hij precies naar Holland terugkeerde, is niet met zekerheid te zeggen, maar in ieder geval woonde hij in 1689 nog in Hulst. Hij stierf in Den Haag in 1727.

Heinsius is waarschijnlijk met Van Lansberge in contact gebracht door Bruno van der Dussen; deze beveelt in oktober 1702 tenminste een Johan² Lamsbergh, wonende in de Nieuwe Molstraat te Den Haag, bij de raadpensionaris aan, met verzoek diens naam te „secreteren en te menageren”.³ Blijkbaar is Heinsius daar op in gegaan en is hij van de diensten van Van Lansberge gebruik gaan maken, want in juli van het volgende jaar schrijft Van der Dussen aan Jacob Hop, dan gedeputeerde te velde, over „sekere persoon welbekent in Vlaenderen”, die een project heeft gemaakt om de Franse linies te „forceren”. Deze persoon heeft de correspondentie met Vlaanderen al sedert een jaar onderhouden tot volle tevredenheid van de raadpensionaris.⁴ Met deze persoon kan bijna niemand anders bedoeld worden dan Van Lansberge, die door zijn jarenlang verblijf in Staats-Vlaanderen natuurlijk over veel relaties in die streek beschikte, temeer omdat Heinsius zelf op 23 juli aan Hop schrijft dat Van Lansberge bezig is de correspondentie met Vlaanderen en Brabant te „stabiliëren”.⁵ In een volgende brief wil de raadpensionaris weten „off U W.E.G. oock bedient werd van de correspondentie van de advocaat Lansbergen, 'tgene van nut kan sijn voor sooveel de quantiteit ende qualiteit van de vijantlijke troupes aanlangt ende oock haer marches en mouvements, soo U W.E.G. daarvan tijdigh genoeg gedient wert”.⁶ Blijkbaar was dit inmiddels al gebeurd, want op 8 augustus schrijft Van Lansberge uit Hulst aan Hop over de bewegingen van het Franse leger en 8 dagen later opnieuw.⁷ De meesterspion heeft geruime tijd in Vlaanderen doorgebracht en niet alleen zijn correspondenten bezocht, maar ook in eigen persoon de Franse linies verkend. Op 1 september schrijft Heinsius aan Hop dat de advocaat weer in Den Haag is teruggekeerd en dat hij een nieuw plan heeft opgesteld.⁸ De inlichtingen die Van Lansberge wist te verschaffen werden blijkbaar zo belangrijk geacht, dat zijn uitgaande brieven de grenzen van de Republiek ongehinderd mochten passeren, zoals blijkt uit een brief van Sparre, de commandant van Sas van Gent, aan Heinsius: „Outre cela, je crois estre obligé d'avertir Vostre Excellence que Mr. Lamsbergh a envoyé icy deux lettres au curé de Selsate - - - pour estre adressés par la poste de Gendt - - - et comme il m'a dit que Vostre Excellence a connoissance de ses correspondances, je n'aye pas voulu ny arrester, ny ouvrir ses lettres, quoyque l'art d'ouvrir des lettres sans qu'il y paroît est assés connue présentement”.⁹ Hieruit blijkt

1. Zie over hem en zijn familie: *Nederland's Patriciaat*, 1950, p. 213 en 214; Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, II, p. 36 en 37.
2. Van der Dussen moet zich hier vergissen: de voornaam Johan komt in de familie Lansberge niet voor.
3. Van der Dussen aan Heinsius, 25 okt. 1702, H.A. 757; zie hierna nr. 1031.
4. Van der Dussen aan Hop, 29 juni en 17 juli 1703, ARA, 1e afd. Aanw. 1844, A 12 B; het project van Van Lansberge is bijgesloten.
5. Heinsius aan Hop, 23 juli 1703, Ibidem.
6. Heinsius aan Hop, 4 aug. 1703, Ibidem.
7. Van Lansberge aan Hop, 8 en 16 aug. 1703, Ibidem.
8. Heinsius aan Hop, 1 sept. 1703, Ibidem.
9. Sparre aan Heinsius, 27 aug. 1703, H.A. 886.

overgens ook dat de bevelhebbers in de grensvestingen de opdracht hadden alle verdachte brieven te openen en te lezen

Dat de contacten van Van Lansberge tot in de hoogste kringen reikten blijkt wel uit het feit dat de briefwisseling tussen Van der Dussen en de graaf van Bergeyck via hem liep, met medeweten van Heinsius overigens,¹ en in 1707 krijgt hij zelfs van de raadpensionaris de opdracht rechtstreeks met Bergeyck te corresponderen.² Aldus raakte hij zo nauw betrokken bij de onderhandelingen tussen Van der Dussen en Bergeyck dat hij eind 1708 of begin 1709 zelf naar Mons gaat om rechtstreeks met de laatste te spreken.³

De belangrijkste vindplaats voor de briefwisseling van Heinsius is zijn eigen enorme archief, sinds 1886 bewaard in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage. Dit archief, veruit het grootste van alle die door Hollandse raadpensionarissen zijn nagelaten, heeft een omvang van 27 strekkende meter. Het is geïnventariseerd door Mr. B. van 't Hoff, toenmalig rijksarchivaris van de 3e afdeling van het Algemeen Rijksarchief, die aldus voor elke gebruiker van de papieren van Heinsius een onmisbaar hulpmiddel heeft geleverd.⁴ In deze inventaris beslaat alleen al de briefwisseling van de raadpensionaris een kleine 2000 nummers. Aan het archief ontbreekt echter een belangrijk element, veroorzaakt door de door Heinsius zelf gevolgde werkwijze. Zoals gezegd schreef hij de overgrote meerderheid van zijn brieven eigenhandig; slechts in enkele gevallen bewaarde hij een minuut van zijn brief, terwijl hij zo nu en dan door een klerk een kopie liet maken voordat de brief verzonden werd. In zijn archief overwegen daarvoor de ingekomen brieven zeer sterk, terwijl de eigen uitgaande slechts een minderheid vormen.

Om nu de titel „Briefwisseling” van deze uitgave een werkelijke inhoud te geven, was het geboden zoveel mogelijk brieven van Heinsius uit andere archieven en collecties te voorschijn te brengen. De namen van zijn uitgebreide kring van correspondenten konden hierbij de weg wijzen en ik heb zoveel mogelijk getracht de nagelaten papieren van deze correspondenten op te sporen, maar ik vrees dat ik hierin slechts ten dele ben geslaagd. Een aantal belangrijke vondsten werd gedaan in het Algemeen Rijksarchief zelf, waar een groot aantal brieven van Heinsius aan Buys uit de jaren 1705 tot 1712 werd gevonden; een vervolg van deze correspondentie uit de jaren 1712 en 1713 bevindt zich in het British Museum. Ook een gedeelte van de brieven aan Jacob Hop uit het jaar 1703 werd in het ARA aangetroffen, terwijl een aantal brieven aan Hop uit 1706 zich in het Koninklijk Huisarchief bevindt. Een vrij groot aantal brieven aan Athlone uit 1702 berust in het huisarchief Amerongen, maar ook hier weer niet geheel volledig. Brieven van Heinsius aan Jacob van Wassenaer-Obdam uit de jaren 1703 tot 1705 bleken aanwezig te zijn in het huisarchief Twickel te Delden (O.), maar het jaar 1702 ontbreekt hier geheel. Op Twickel wordt verder nog bewaard een pak brieven aan Goslinga uit de jaren 1706 tot 1716. In het huisarchief Almelo, thans gedeponneerd op het Rijksarchief te Zwolle, bevindt zich een groot aantal brieven aan Adolf Hendrik van Rechteren-Almelo uit de periode 1703 tot 1719, terwijl tenslotte het Rijksarchief te Leeuwarden een aantal brieven aan Philips Vegelin van Claerbergen uit de jaren 1709-1711 opleverde.

Dit wat betreft de belangrijkste vondsten in Nederlandse Rijks- en particuliere archieven. Een aantal gemeentearchieven en de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage leverden nog enkele brieven op, maar geen complete series.⁵

Ook in het buitenland werden in vele archieven brieven van Heinsius aangetroffen, waarbij speciaal vermelding verdienen het Hessische Staatsarchiv te Marburg, waar een paar brieven aan de landgraaf van Hessen-Kassel werden gevonden, en het

1 Stork Penning, *Het Grote Werk*, p. 27.

2 *Ibidem*, p. 370, De Schryver, *Bergeyck*, p. 392.

3 Torcy, *Memoirs*, I, p. 118, Stork-Penning, p. 221.

4 B. van 't Hoff, *Het archief van Anthonie Heinsius*.

5 Een lijst van alle archieven waaruit brieven van of aan Heinsius geraadpleegd zijn, wordt in elk deel opgenomen.

Geheime Staatsarchiv te München, dat enkele brieven aan de keurvorst van de Palts opleverde. In Engeland moeten vooral genoemd worden het Public Record Office en het British Museum te Londen en het Northamptonshire Record Office waar vele tientallen brieven aan verscheidene personen gevonden werden. Voor de volledigheid kan hier nog vermeld worden dat de brieven van Heinsius aan Portland, vroeger bewaard op Welbeck Abbey en door Japikse reeds uitgegeven in zijn *Correspondentie van Willem III en van Portland*, nu zijn overgebracht naar de Universiteitsbibliotheek van Nottingham. Aldaar is ook aanwezig een aantal, eerst kort geleden ontdekte brieven van Heinsius aan Harley-Oxford uit de jaren 1711 tot 1713. Bij elkaar zijn op deze wijze enige honderden eigenhandige Heinsius-brieven in binnen- en buitenland opgespoord.

Daarentegen zijn er helaas ook vele lacunes aan te wijzen in de uitgaande correspondentie van de raadpensionaris. Enkele voorbeelden mogen hier volstaan: brieven aan Geldermalsen zijn niet te vinden onder diens nagelaten papieren. De correspondentie met Athlone en Wassenaer-Obdam werd hierboven reeds vermeld, maar in het geval van verscheidene andere generaals mocht het niet gelukken de tot hen gerichte brieven op te sporen: van Noyelle en Albemarle schijnen geen papieren bewaard te zijn, terwijl in de collectie Dopff in het Rijksarchief te Maastricht geen brieven van Heinsius te vinden zijn. Ook van de brieven van of aan Eugenius van Savoye is maar een klein aantal gevonden. Op de afwezigheid van brieven van en aan Slingelandt en Fagel werd hierboven reeds gewezen. Zo zijn er helaas talloze voorbeelden te geven. De gebruiker zal bij raadpleging van dit eerste deel vele malen stuiten op een noot „deze brief is niet gevonden”, wanneer een correspondent Heinsius bedankt voor een brief van zijn hand. De meeste door mij aangeschreven of bezochte archieven in binnen- en buitenland konden slechts een negatief resultaat melden bij hun onderzoekingen naar brieven van Heinsius. Ik ben mij er echter wel van bewust dat, ondanks dit nauwgezette onderzoek, brieven van de raadpensionaris door mij over het hoofd gezien zullen zijn. Ik hoop t.z.t. die brieven, die te laat ontdekt werden om nog in het deel waar zij in thuis horen te worden afgedrukt, in een supplement op te nemen.

Zoals uit het voorgaande reeds is gebleken, heb ik bij deze uitgave gestreefd naar de grootst mogelijke volledigheid. Elke brief van of aan Heinsius, hoe kort of onbelangrijk ook, is in deze uitgave in chronologische volgorde opgenomen met een volgnummer, de naam van de afzender of de geadresseerde, de datum, en de aard en vindplaats van het stuk. Daaronder volgt dan de eigenlijke brief. In het begin van dit eerste deel zijn vrijwel alle brieven, ook de minder belangrijke, in extenso opgenomen om de gebruiker een indruk te geven van de taal, de spelling en de stijl van elke correspondent. Geleidelijk aan zullen echter brieven in samenvatting worden afgedrukt, wanneer de inhoud daartoe aanleiding geeft. Veel correspondenten herhalen zich nogal eens, of wel is de inhoud van hun brief al door een ander aan Heinsius meegedeeld. De vele verzoeken van officieren om bevordering zijn over het algemeen sterk gecomprimeerd, waarbij uiteraard zoveel mogelijk de eigennamen die in het stuk voorkomen, gehandhaafd zijn. Brieven die reeds eerder ergens anders zijn afgedrukt, krijgen in deze uitgave een kopregel met een volgnummer, de naam, datum, aard en vindplaats van het stuk, met daaronder de plaats waar het stuk gedrukt is, mits het daar correct en onvertaald is opgenomen en de betrokken uitgave algemeen in bibliotheken beschikbaar is. De correspondentie van Heinsius met Marlborough en Portland is hier een voorbeeld van. Wanneer daarentegen een brief in een oudere uitgave slecht is gekopieerd of wanneer het betrokken werk niet algemeen te raadplegen is, dan wordt een dergelijke brief hier, al of niet in samenvatting, opnieuw opgenomen.

Bijzondere vermelding verdienen hier nog de brieven van de Nederlandse gezant in Wenen J.J. Hamel Bruyninx. Von Antal en De Pater hebben in hun *Weensche Gezantschapsberichten* verscheidene, hoewel lang niet alle, brieven van Hamel Bruyninx aan Heinsius opgenomen, die door mij natuurlijk niet opnieuw worden afgedrukt. Bij de overige brieven van deze correspondent is door mij een vrij sterke samenvatting toegepast, omdat zij voor een groot deel worden overlapt door diens brieven aan de

griffier van de Staten Generaal, die door Von Antal en De Pater grotendeels wel worden afgedrukt

Ook de omvangrijke correspondentie van Saunière de l'Hermitage, de correspondent van de Staten Generaal en van Heinsius te Londen, is slechts in zeer beknopte vorm opgenomen, enerzijds omdat zij niet altijd van even groot belang lijkt, anderzijds omdat ook de Nederlandse gezant in Engeland, Marinus van Vrijbergen, zeer frequent aan Heinsius schrijft, meestal over dezelfde onderwerpen. Bovendien zijn op de een of andere manier ook de originele brieven van de raadpensionaris aan deze Van Vrijbergen weer in het Heinsius archief teruggekeerd, zodat in dit geval sprake is van een echte briefwisseling

Sommige gezanten, zo bijvoorbeeld Robert Goes in Denemarken, hadden blijkbaar de gewoonte vrijwel gelijklopende, door een klerk geschreven brieven te richten tot Heinsius en tot de griffier van de Staten Generaal, al schreef, wanneer hij iets geheims of persoonlijks had te zeggen, Goes soms eigenhandig aan Heinsius en niet aan Fagel. Hoewel eerstgenoemde brieven dus ook aanwezig zijn in het archief van de Staten Generaal, heb ik die aan de raadpensionaris toch hier opgenomen omdat ze, ondanks hun algemene strekking, toch speciaal aan hem werden toegezonden om hem op de hoogte te houden. Ook Jean Vroesen, gezantschapssecretaris te Parijs, schrijft eigenhandige, gelijklopende brieven aan Fagel en Heinsius, maar in die aan de raadpensionaris wordt soms aan het einde nog iets persoonlijks toegevoegd, zoals b.v. over de gezondheid van d'Avaux, dat in de brieven aan de griffier niet te vinden is.¹

In het archief van het Nederlandse consulaat te Smirna² bevinden zich verscheidene afschriften van brieven van de consul Jan Daniel de Hochepeid aan de griffier, die blijkbaar ook ter lezing werden gegeven aan Heinsius en soms ook nog aan anderen. Deze brieven zijn hier niet opgenomen omdat zij niet in de eerste plaats aan de raadpensionaris gezonden werden en ook niet in zijn archief bewaard zijn.

Brieven, wel aanwezig in het Heinsius archief, maar duidelijk niet aan hem gericht, zijn in principe niet opgenomen, tenzij zij als bijlage bij een wel aan Heinsius gericht brief behoord hebben en ook als zodanig genoemd worden. In dat geval worden dergelijke brieven in een noot vermeld en eventueel aldaar in samenvatting opgenomen als het belang dat rechtvaardigt. Indien bijlagen in een brief aan de raadpensionaris vermeld worden, maar niet meer aanwezig zijn, dan wordt dit steeds in een noot aangegeven.

De datering van de brieven in de kopregels is altijd door mij herleid tot de nieuwe stijl. In Engeland was de oude stijl nog in gebruik, terwijl het nieuwe jaar daar officieel begon op 25 maart (Boodschapsstijl), al kwam dit laatste in de praktijk weinig meer voor. Ook in Zweden was de oude stijl nog in gebruik, maar hier bedroeg het verschil tussen oude en nieuwe stijl slechts 10 in plaats van 11 dagen.³ Vaak zijn brieven uit die landen dubbel gedateerd, maar als dat niet het geval is, dan is het meestal niet zo gemakkelijk vast te stellen welke stijl gebruikt is. Wanneer bijvoorbeeld een Hollander, van huis uit gewend aan de nieuwe stijl, uit Engeland schrijft en slechts één datum noemt, is soms alleen uit de context te zien welke stijl hij gebruikt.

De spelling van de brieven is, in overeenstemming met de regels van het Historisch Genootschap, ongewijzigd overgenomen met alle fouten en eigenaardigheden die er in voorkomen. Alleen duidelijke verschrijvingen, zoals wanneer bij vergissing tweemaal hetzelfde woord achter elkaar is geschreven, zijn door mij verbeterd. De gebruiker zal bemerken dat speciaal in het Frans door sommige schrijvers een bijna fonetische spelling wordt toegepast. Alleen bij zeer onduidelijke plaatsen is dan een verklarende noot opgenomen. Weggelaten letters of woorden zijn, indien voor een goed begrip van de tekst nodig, door mij tussen [] toegevoegd. Zeer vreemde spellingen zijn in een enkel geval door [] aangegeven. Afgekorte woorden zijn indien nodig stilzwijgend voluit geschreven. Hoofdletters, leestekens etc. zijn door mij aangebracht volgens de nu gangbare opvattingen.

1 Vele brieven van gezanten aan de Staten Generaal uit het jaar 1702 zijn destijds gedrukt en nu nog aanwezig in het archief Staten-Generaal, nr. 12085.

2 ARA, archief consulaat Smirna, c. 3.

3 Zie hierna p. 54.

Voor het tot stand brengen van deze uitgave ben ik veel dank verschuldigd aan de directeur en de onderdirecteur van het Bureau van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis, dr B.A. Vermaseren en drs K. Kooijmans, die steeds van hun belangstelling voor mijn werk hebben blijk gegeven en mij voor de technische afwerking van dit deel vele waardevolle adviezen hebben gegeven, aan mevrouw J.M.M. Rietbroek-van Fessem, verbonden aan het Bureau van de Rijkscommissie, die een groot gedeelte van het kopieerwerk voor dit deel met enthousiasme voor haar rekening heeft genomen, aan de directeur van het Koninklijk Huisarchief te 's Gravenhage voor zijn toestemming enkele brieven uit het Huisarchief te mogen afdrukken, aan de beheerders van de huisarchieven van Amerongen en Twickel, ir. J. Tenge en ds.dr. J.W. Samberg, die mij welwillend inzage verleenden in de aan hun zorgen toevertrouwde archieven, aan mr. O. Schutte te 's-Gravenhage, die mij veel gegevens verschafte over de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordigers en tenslotte aan de ambtenaren van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, van wie vooral mevrouw M.J. Verkuyl-van den Berg mij op het spoor heeft gebracht van vele brieven, verscholen in de collecties van het Algemeen Rijksarchief. Toezichhoudend lid van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis was prof.dr J.J. Poelhekke te Nijmegen.

s Gravenhage, juni 1975

A J Veenendaal jr

STELLINGEN

I

Alhoewel Anthonie Heinsius als mens een in vele opzichten weinig boeiende persoon mag zijn geweest, verdient hij zeker een uitgebreide biografie.

II

Bussemaker onderschat de invloed van Heinsius als raadpensionaris van Holland.

Th. Bussemaker, „Een memorie over de Republiek uit 1728”. *BMHG XXX* (1909), p. 159, noot 2.

III

Wijn hecht teveel waarde aan de ontslagaanvraag van Heinsius in het voorjaar van 1704.

J. W. Wijn, *Het Staatsche Leger*, VIII, bd. I, p. 414. 's-Gravenhage, 1956.

IV

Het opmerkelijke feit dat de Staten-Generaal na de dood van Van Vrijbergen in 1711 niet direct een nieuwe gezant in Engeland aanstelden, zou verklaard kunnen worden uit het onvermogen van Zeeland een geschikte figuur te vinden.

J. G. Stork-Penning, „The ordeal of the States”. *Acta Historiae Neerlandica*, II, p. 132. Leiden, 1967.

V

Het ontbreken van een biografie van Jacob Cats als staatsman vormt een ernstige leemte in de Nederlandse geschiedschrijving.

VI

Nanninga verklaart ten onrechte het geven van jaarlijkse presenten aan Algiers door de Staten-Generaal als voortvloeiende uit een Algerijns recht van tolheffing.

J. G. Nanninga, ed., *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*, IV, 1765-1826, eerste druk, p. VII. RGP Grote Serie 115. 's-Gravenhage, 1964.

VII

De Nederlandse marine heeft tijdens de Russisch-Japanse oorlog een belangrijke bijdrage geleverd tot het handhaven van de neutraliteit in Nederlands-Indië.

VIII

Een samenvattende geschiedenis van de spoorwegen in Nederland, niet alleen in juridisch en financieel, maar ook in economisch en technisch opzicht, is dringend nodig.

IX

De in 1837 door de Nederlandse regering genomen beslissing om de spoorwijdte van de in Nederland aan te leggen spoorwegen vast te stellen op 2 meter, berustte technisch bezien op zeer goede gronden.

J. W. Jonckers Nieboer, *Geschiedenis der Nederlandsche Spoorwegen*, 1832-1938, p. 22. Rotterdam, 1938.

X

Het ware te wensen dat de gemeente Delft meer eer bewees aan een grote Delftenaar als Anthonie Heinsius dan het noemen van een onaanzienlijke straat naar hem.

XI

Om het fietsen te bevorderen zou het aanbeveling verdienen dat in straten met éénrichtingsverkeer het fietsen ook in tegenovergestelde richting wordt toegestaan.